

Geir Aas

OVERGREP MOT ELDRE I NÆRE RELASJONER OG POLITIETS ROLLE

Geir Aas

Overgrep mot eldre i nære relasjoner og politiets rolle

© Politihøgskolen, Oslo 2015

PHS Forskning 2015: 4

ISBN 978-82-7808-120-4 (trykt utgave)

ISBN 978-82-7808-121-1 (elektronisk utgave)

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Alle henvendelser kan rettes til:

Politihøgskolen

Forskningsavdelingen

Slemdalsvn. 5

Postboks 5027, Majorstuen

0301 Oslo

www.phs.no

Omslag:

Sats og layout: Eileen Schreiner Berglie

Trykk: Wittusen & Jensen

Forord

Denne rapporten er min tredje studie av problemstillinger rundt politiets håndtering av vold i nære og familiære relasjoner. I 2009 leverte jeg min doktorgradsavhandling om hvordan politipatruljene i Oslo håndterer nødmeldinger om familievold. I 2014 ga jeg ut boken med tittelen «Politiet og familievolden» som tok et omvendt perspektiv, et utgangspunkt i voldsutsattes møte med politiet. Da var det voldsutsatte kvinner på krisesentre rundt i landet som ble satt i sentrum. Ingen av disse studiene fokuserte spesielt på de eldre voldsutsatte, og denne rapporten er et forsøk på å veie opp for det. Det knytter seg spesielle problemstillinger til denne aldersgruppen, ikke minst for en hjelpende og grensesettende aktør som politiet. Mange eldre befinner seg i en spesielt sårbar situasjon når man krenkes av sine nærstående, særlig når overgriper er ens egne barn eller barnebarn. Her er båndene spesielt sterke.

Tusen takk til dere i Vern for eldre for deres bidrag som informanter i dette prosjektet. Det samme gjelder dere i politiet rundt omkring i landet som har erfaring med eldre i denne sammenhengen. Mange takk også til Johanne Yttri Dal, Astrid Sandmoe, Helene Oppen Ingebrigtsen Gundhus og Elin Kippe for konstruktive innspill.

Geir Aas

Førsteamanuensis, Politihøgskolen

November 2015

Abstract

Over the past decades, domestic violence, violence against women and child abuse has received much attention, both in the media, in political discourse and in social research. Abuse of the elderly however, arouses limited interest. Both in government action against domestic violence and in police guidance manuals the elderly receive little attention. Regarding abuse in close and familial relationships many of the same problems arise for the elderly as for younger people. The pain associated with being pestered and bothered over time by someone close to you is probably not so different across the various age groups. The older part of the population seems however to be particularly vulnerable to abusive relationships – taking age, health, and dependency on assistance into consideration. The ability to secede and reestablish decreases with increasing age. The elderly are also often dependent on help from the abuser. In addition, the elderly are exposed to abuse from their own children and grandchildren. For many victims it is almost impossible to detach oneself from the relationship with one's own children, and in general it is probably more difficult than detachment from one's own spouse. Ties to children are particularly strong. This is probably a central reason why abuse of the elderly is one of the most hidden and difficult forms of violence in the population.

Innhold

Metodiske redegjørelser	11
Introduksjon til fagfeltet «overgrep mot eldre»	15
Hvorfor fokusere på de eldre?	15
Hvor gamle er de eldre?	17
Typer av overgrep mot eldre	18
Et mangfold av overgrep og overgrepsrelasjoner	18
Omsorgssvikt i pleieinstitusjoner for eldre	20
Omfanget av overgrep mot eldre	22
Norske omfangsstudier	22
Utenlandske omfangsstudier	23
Teorier om overgrep mot eldre	25
Hjelpetilbud for utsatte eldre	27
Tausheten rundt overgrep – og barrierer mot innsyn	27
New York City's Domestic Violence Prevention Project	29
Vern for eldre	31
Samarbeidet mellom Vern for eldre og politiet	34
De Eldres vegringer mot å kontakte politiet	36
Politiregistrert familievold mot eldre	39
Registreringsvikten	39
De strafferettslige bestemmelsene	40
Befolkningstall	41
De Eldres andel av politiregistrert familievold	42
Registrert familievold etter aldersgrupper	43
Avgjørelser av straffesaker	44
Tre straffesaker for vold mot eldre i nære relasjoner	49
Domfellelse	49
Påtaleunntatelse og konfliktråd	51
Saken henlagt	54

Politiets bidrag av forebyggende og hjelpende karakter	57
Politiets symbolske rolle	57
Tverrfaglig samarbeid	59
Politiet som skaper et pusterom for den utsatte	60
Hjembesøk	62
Politiet som samtalepartner	64
Politiet som veileder	69
Besøksforbudet	71
SARA for eldre?	73
Politiets risikoverktøy for vold i nære relasjoner	73
Praktisering av SARA i politiet	75
Voksne barn/foreldre-relasjonen	79
Oppsummering og konklusjoner	81
Overgrep mot eldre	81
Omfanget av overgrep mot eldre	81
Barrierer mot innsyn	82
Straffesaker på overgrep mot eldre	83
Politiets forebyggende og hjelpende bidrag	84
Etterord	87
Litteratur	89

Innledning

Jeg har tidligere utført to større studier av politiets arbeid med vold i nære og familiære relasjoner. Den første er min doktorgradsavhandling fra 2009 med tittelen «Politiinngrep i familiekonflikter» hvor jeg studerte politipatruljenes arbeid når de rykker ut til denne typen hendelser i Oslo (Aas 2009). Den andre studien, med tittelen «Politiet og familievolden» (Aas 2012), er en oppfyllelse av et punkt i Regjeringens handlingsplan mot vold i nære relasjoner fra 2008, «Vendepunkt» (Justis- og politidepartementet 2008). Her ble det gitt et løfte om at politiets arbeid med denne typen vold skulle evalueres. Studiens formål var også at det skulle inngå som et kunnskapsgrunnlag for Stortingsmelding nr. 15 om «forebygging og bekjempelse av vold i nære relasjoner» (Justis- og beredskapsdepartementet 2012). I «Politiet og familievolden» er hele polititjenesten, fra utrykning til tiltale, forsøkt fanget inn. I tillegg til politiutøvere trakk jeg inn informantgrupper som voldsutsatte kvinner bosatt på krisesentre, krisesenteransatte og barnevernsansatte.

Jeg fokuserte ikke spesielt på de eldre i noen av disse studiene, og denne rapporten er et forsøk på å veie opp for det. Rapporten kommer først til å skissere det store bildet av overgrep mot eldre. Dernest vil den snevre seg inn til å vurdere politiets håndtering av de eldre i nære relasjoner – og da spesielt det som er unikt for overgrep mot eldre i familiære relasjoner: voksne barn og barnebarns mangfoldige former for mishandling av sine aldrende foresatte. Hovedtyngden av overgrep mot eldre foregår nettopp i de nære og familiære relasjoner, og denne studien følger disse hovedproblemstillingene:

1. Hvor stor andel av den politiregistrerte familievolden handler om eldre som utsatte?

2. Hvordan arbeider politiet rent strafferettslig med overgrep mot eldre i nære relasjoner?
3. Hvilke hjelpe- og forebyggende tiltak finnes i politiarbeidet for den gruppen voldsutsatte?

I det første kapittelet i denne rapporten kommer begrunnelsen for hvorfor det er nødvendig med et eget fokus på den eldre delen av befolkningen i studier av mishandling, samt teorier om overgrep mot eldre, hvilke former for overgrep som rammer eldre, og omfanget av de ulike overgrepsformene. Neste kapittel tar opp hjelpetilbudene med dokumentasjon på de eldres vegringer mot å be om hjelp, spesielle problemer med intervensjon i relasjoner der den utsatte er eldre, organisasjonen *Vern for eldres* (VFE) bidrag for de eldre og deres samarbeid med politiet. Deretter følger et kapittel med diagrammer som på ulike måter viser de eldres andel av den politiregistrerte familievolden. Statistikkdelen blir avløst av et kapittel som viser tre eksempler på straffesaker der eldre er involvert. Avslutningskapittelet, som er det mest omfattende i denne rapporten, vil vise hvordan politiet på forskjellige måter forsøker å forebygge overgrep mot eldre.

Når politiets utfordringer i arbeidet med overgrep mot eldre i familiære relasjoner bare delvis skiller seg fra politiets arbeid med familievolden for øvrig, vil ikke denne studien gå i dybden på flere sentrale aspekter av politiarbeidet i dette saksfeltet – som for eksempel politiets dilemmaer i straffesaksarbeidet, grensene for politirollen og politiets måte å tolke voldsutsatte på. Jeg henviser til mine tidligere studier, der blant annet disse spørsmålene er behandlet langt grundigere

Metodiske redegjørelser

I tillegg til en tråling av forskningslitteraturen på overgrep mot eldre både i inn- og utland, består denne studiens informasjonskilder av søk i politiets datasystemer (PAL STRASAK)¹ og intervjuer/samtaler med i alt 27 informanter innenfor følgende grupper:

- Ansatte i Vern for eldre (8 informanter)
- Ledere for krisesentre (4 informanter)
- Politiansatte (15 informanter)

Disse tre informantgruppene er i grunnen todelt ettersom ansatte både i Vern for eldre og på krisesentrene har nokså like roller overfor eldre utsatte. Begge disse aktørene følger opp eldre med egne støtte- og hjelpetiltak, eller forsøker å koble dem til andre aktører. Politiet kan ikke regnes som en ren hjelpeinstans – politiet er også pliktig til å utøve strafferettslig kontroll av voldsutsatte, selv når det strider mot de utsattes vilje. I intervjuene har de ansatte i Vern for eldre og på krisesentrene svart på spørsmål om hvordan de følger opp overgrepsutsatte eldre, og om hvordan de vurderer samarbeidet med politiet. Politiet har for det meste blitt stilt ulike spørsmål om hvordan de håndterer de eldre.

Jeg var nødt til å lete meg frem til politiutøvere som kunne svare på spørsmål om voldsutsatte i høyere alder fordi det viste seg at mange knapt har noen erfaring med eldre i familievoldsarbeidet. Politifolk som har bidratt i denne studien, tjenestegjør for det meste i spesialiserte stillinger som familievoldskoordinator, familievoldskontakt, SARA-kontakt og etterforsker i

¹ PAL står for Politiets Analyse- og Ledelsesverktøy. PAL er ikke noe register i seg selv, men et søkeverktøy. STRASAK er det landsdekkende straffesaksregisteret, og opplysningene i STRASAK blir produsert i BL, som er en forkortelse for «basisløsninger» (Bjerknes & Hoff Johansen 2009). Det er bare antallet saker det er søkt etter i PAL STRASAK for denne studien.

familievoldsteam². Jeg har ikke operert med noen stram intervjuguide i noen av intervjuene, all den tid vi har sparsomt med fenomenkunnskap om overgrep mot eldre – særlig i en polisiær kontekst. Denne studien er av eksplorativ art, der forhåndskunnskapene har vært få. Jeg har derfor i stor grad latt informantenes erfaringer styre intervjuene/samtalene. Min erfaring er at de mest vellykkede intervjuene skapes ved å la informantenes syn og erfaringer dominere samtalen fremfor å følge en fastspikret plan. Under intervjuene har jeg praktisert feltforskeren Cato Wadels ideal om feltsamtaler. Han forklarer selv: «Den metoden jeg har brukt, har hatt mer form av en samtale hvor jeg selv har fortalt bortimot like mye som jeg har spurt» (Wadel 1991, s. 47). En nyttig innfallsvinkel kan være å fortelle om hva jeg selv vet, og hva andre informanter har fortalt meg. På den måten tydeliggjør jeg også hvor jeg vil med mine spørsmål. Det kan være vanskelig å svare på kontekstløse spørsmål fra en intervjuguide.

Informantene er intervjuet både individuelt og gruppevis, ved personlig kontakt og per telefon. Intervjuene har hatt en varighet på halvannen time på det lengste, en knapp halvtime på det korteste. Vern for eldre har medarbeidere ansatt i Oslo, Bærum og Trondheim, og de fleste av dem har jeg fått snakket med. Lederne for krisesentrene er spredt rundt i landet, og er rekruttert gjennom både personlig kjennskap og tips om hvem som kan ha erfaring med eldre beboere (mange krisesentre har svært lite erfaring med eldre brukere). I min forrige studie, «Politiet og familievolden» (Aas 2014) tok jeg utgangspunkt i feltarbeid på krisesentre rundt i landet, og jeg har opparbeidet meg et kontaktnett der. Polititøverne er også rekruttert etter personlig kjennskap. De tjenestegjør over hele landet, men hovedtyngden av denne informantgruppen har sitt daglige virke i Oslo og i Østlandsområdet. Etter 20 års undervisnings- og forskningserfaring på Politihøgskolen i Oslo har

2 Ordningen med familievoldskoordinatorer ble offisielt etablert i 2002 etter pålegg fra Politidirektoratet om at alle politidistriktene i landet skal ha en slik funksjon (Politidirektoratet 2008). Hovedhensikten var å sikre en større grad av helhetlig politiarbeid i forhold til vold i nære relasjoner – og i tillegg oppnå en økt enhetlig politihåndtering av disse sakene over hele landet. Familievoldskoordinatoren har en koordinerende rolle for politidistriktets samlede innsats i familievoldsarbeidet. En familievoldskontakt er en politiansatt som har et spesielt ansvar for familievoldssakene ved en driftsenhet, og er å regne som en ressurs- og kompetansepersone for dette fagfeltet. Disse kontaktene har lignende, men ikke like fremtredende og eksplisitt, rolle som en familievoldskoordinator. SARA-kontakter er en nyopprettet rolle som skal følge opp de mest trusselutsatte med forebyggende og hjelpende tiltak (mer om det i kapittel 6).

jeg etter hvert opparbeidet meg et stort kontaktnett i politiet, et nettverk jeg i stor grad benytter meg av i min politiforskning.

Intervjuene er for det meste foretatt med lydopptak. Intervjumaterialet vil dominere i denne rapporten, der informantene i stor grad vil komme til orde. Når jeg gjengir deres direkte tale, setter jeg teksten i kursiv. Jeg har for det meste luket vekk meningsløse og overflødige ord og vendinger, gjentakelser, presiseringer, halve setninger som ikke når frem til poenget, og nølinger som ofte ligger i det muntlige språket. Rekkefølgen på enkelte ord kan være byttet om for å skape bedre flyt og leservennlighet. Mellomrom i sitatene, (...), indikerer pauser, brudd eller fjerning av noe jeg oppfatter som mindre vesentlig i informantenes ytringer. Bindestreker indikerer fortløpende tale.

Datainnsamlingen er foretatt i løpet av høsten 2014 og våren 2015. Det lyktes ikke å få noen voldsutsatte til å snakke med meg denne gangen. Til tross for forespørsel om det i min kontakt med Vern for eldre og de utvalgte krisesentrene fikk jeg ingen henvendelser. Det var synd, for denne informantgruppen kunne ha beriket studien betydelig.

Introduksjon til fagfeltet «overgrep mot eldre»

Hvorfor fokusere på de eldre?

I løpet av de siste tiårene har familie vold, vold i nære relasjoner, kvinnemishandling og overgrep mot barn fått mye oppmerksomhet både i mediene, i den politiske diskursen og i samfunnsforskningen. Til tross for økt interesse for vold og overgrep mot eldre i løpet av de senere årene kan likevel denne voldsformen sies å vekke begrenset interesse blant voldsforskere. Ei heller i myndighetenes handlingsplaner er de eldre særlig fokusert. Det gjelder også i politiets egne veiledningsmanualer for sine ansatte. I for eksempel veiledningen fra Politidirektoratet i 2008 om «Politiets arbeid med vold i nære relasjoner», som skal tjene som et verktøy for alle politiansatte, er bare noen få linjer viet spesifikt de eldres situasjon (Politidirektoratet 2008). En av politispecialistene i intervju materialet erkjenner følgende når det gjelder politiets manglende interesse for de eldre:

Det har jeg med skam å si – det har ikke vært et område som vi har hatt noe stort fokus på egentlig – verken i politiet eller innenfor de etater vi samarbeider med... Vi har nok litt feilaktig trodd at dette er såpass marginalt område at det er ikke noe vi trenger å se noe nærmere på – fordi vi har for få saker – og vi har sikkert i vårt stille sinn tenkt at her er det store mørketall. Så lenge vi ikke får en sak på bordet så har vi vanskelig for å prioritere ting – det blir liksom skjøvet til siden.

Flere mulige årsaker bak den beskjedne interessen for eldre kan anføres – kanskje først og fremst at man i liten grad har sett for seg aldersgrupper i forhold til familie volden og vurdert de eldre som en del av den voksne befolkningen. Er det da noen grunn til å rette blikket spesielt mot de eldre i forhold til vold og overgrep? Når det gjelder overgrep i nære og familiære relasjoner, oppstår mange av de samme problemene for eldre som for yngre

voksne. Lidelsen forbundet ved å bli undertrykket og plaget over tid av en som står deg nær, er antakelig ikke så forskjelligartet på tvers av aldersgrupper. Ydmykelsen, avmakten, angsten, skammen, mindreverdighetsfølelsen og ensomheten er antakelig ikke spesielt aldersrelatert. Den eldre delen av befolkningen ser likevel ut til å være spesielt sårbare i overgrepsrelasjoner – alder, helse, og avhengighet av hjelp tatt i betraktning. Muligheten for å løsrive seg og etablere seg på nytt reduseres med økt alder. Eldre er også ofte avhengig av hjelp fra overgriperen, eller omvendt – overgriperens avhengighet av den utsatte. En historie fra en av lederne på et krisesenter kan illustrere de eldres situasjon. Fortellingen handler om en eldre kvinne som flyttet inn på krisesenteret fordi hennes mann plaget henne:

Hun bor hos oss nå – hun kom til oss fordi hun ikke klarte å være hjemme med mannen, som har blitt så syk nå de senere år – en type demenssykdom... Han har vært syk i mange år, så har det bare blitt veldig forsterka, og han har ganske mye oppfølging av helsehjelp. Han sitter allikevel hjemme med huset og alt, og hun bor på krisesenter, og vi prøver å bevisstgjøre hjelpeapparatet i denne kommunen på at han må kunne gis et tilbud knyttet opp mot hennes helseutfordringer – for hun ønsker ikke å skilles fra han – hun ønsker ikke å flytte fra huset, hun vil være gift med han til hun dør... Han plager livet av henne, plager henne hele tida, holder hun våken, mye psykisk mishandling, men har også vært fysisk – ikke sånn type slag, men sånn knuffing, lugging og klyping, ikke sånn grov vold, men nok til at hun blir både redd og får vondt... Han er jo min mann – vi er jo gift, jeg kan ikke gå ifra han fordi at han har blitt syk. Hun plasserer på en måte ansvaret litt utenfor han, det er jo ikke hans feil, for han har blitt syk. Hun vil ikke skilles fra han, men hjelpeapparatet stiller nesten det kravet – skal du ha hjelp så får du flytte fra han, men det er hennes hus og hennes hjem som de har bygd sammen og hatt i alle år... Hun sa at – jeg skulle ønske det var sånn at han fikk en trygdebolig der han hadde oppfølging av sykepleier og hjelpepleier – og de passet på at han tok sine medisiner – at han hadde det bra – så kunne jeg henta han i helgene – så kunne vi ha vært i lag – så kunne vi gått på cafe, gått tur i parken, så kunne vi ha vært gift og hatt det bra, men at hverdagen hans kunne vært et annet sted. Akkurat i denne saken så sier hjelpeapparatet rundt han at – da får du flytte ifra han – men hvor skal jeg flytte da? – Ja du får kjøpe deg en leilighet – kjøp deg leilighet som alle andre må – så sier hun at jeg har jo ingen penger – så sier hans hjelpepleier i tildelingstjenesten – du har jo selvfølgelig penger for dere eier huset sammen – da får han bare betale deg ut. Det er så utrolig enkelt – for det første vil jo han aldri gå til en bank og ordne sånn at han kan betale ut hennes andel – for det andre ønsker ikke hun å forlate, det er jo hjemmet hennes, hun har bodd der hele sitt liv. De bygde huset da de var nygifte, for ca. 50 år siden.

En annen av krisesenterlederne i materialet argumenterer også nokså tydelig for at både problemstillingene og løsningene for de eldre voldsutsatte ikke kan være de samme som for de yngre:

Når de kommer her som voldsutsatte i 20-, 30- eller 40-årene, så er det et helt liv som ligger foran de som vi på en måte kan fikse. Altså det meste skal vi få orden på – men når de er 83 og har bodd med den mannen i 50 år – hva er det vi skal fikse da?

I analysen av hvordan familievold blir annerledes for eldre vs. yngre, skal det også legges til at eldre utsettes for overgrep i en type nær relasjon som ikke er aktuell for yngre, nemlig mishandling fra egne barn og barnebarn. Evnen til å løsrive seg fra relasjonen er trolig svakere når det gjelder ens egne barn enn ens ektefelle (Davis & Medina Ariza 2001). Båndene til barna er spesielt sterke, og kanskje særlig av den grunn er overgrep mot eldre en av de mest skjulte og vanskeligst tilgjengelige former for vold i befolkningen (Hjemdal & Juklestad 2006, s. 9).

Med økende interesse for de eldre har familievoldsforskningen på flere måter blitt tredelt – bestående av studier av vold mot barn, vold mot kvinner og nå vold mot eldre (Juklestad & Eriksson 2004). Til tross for at disse grensene ikke er klare og at det ikke alltid er meningsfullt å skille mellom «vold mot kvinner» og «vold mot eldre», er det viktig å etablere mer kunnskap om overgrepssproblematikken som rammer eldre, også med tanke på at befolkningen stadig blir eldre, med et økende antall personer over 67 år (Brunborg 2004). Alvoret i mishandling av eldre kan blant annet knyttes til det faktum at disse overgrepene er sterkt forbundet med tidligere død (Ploeg 2009).

Hvor gamle er de eldre?

Forskning på vold og overgrep mot eldre opererer med ulike alderssegmenter, og det er opplagt umulig å fastslå når man har blitt «eldre». Når livet stadig blir lengre og helsen sterkere, vil disse grensene være i forskyvning. Kan en kvinne på 60 sies å være en «eldre» kvinne? Eller må hun først bli 70? Like opplagt er det faktum at det finnes enorme individuelle variasjoner i

disse aldersgruppene. I Jonassen og Sandemoes kvalitative studie av «overgrep mot eldre i Norge» har de intervjuet voldsutsatte mellom 62 og 95 år (Jonassen & Sandemoe 2012). I den britiske omfangsstudien av «abuse and neglect of older people» settes den nedre aldersgrensen til 66 år (O'Keeffe mfl. 2007). Enkelte amerikanske studier anvender en aldersgrense på 55 år (Rennison & Rand 2003; Zink mfl. 2003). Denne studien følger Vern for Eldres grense på 62 år.

Typen av overgrep mot eldre

Et mangfold av overgrep og overgrepsrelasjoner

Verdens helseorganisasjon (WHO) bruker overgrep som en samlebetegnelse for vold, trusler, trakassering eller andre handlinger som medfører skade, nød og lidelse, og deler overgrep mot eldre i tre grupper:

1. Omsorgssvikt i form av isolasjon, sosial ekskludering, og å bli overlatt til seg selv
2. Brudd på menneskelige, legale og medisinske rettigheter
3. Fratakelse av valg- og beslutningsmuligheter, status, økonomiske midler og respekt (Hjemdal & Juklestad 2006, s. 20).

Empiriske studier av vold og overgrep mot eldre har inkludert en rekke former for overgrep. I den britiske omfangsstudien måles følgende overgrepskategorier: fysisk, psykisk, økonomisk og seksuelle overgrep. I tillegg opereres det med kategorien «neglect», som på norsk kan oversettes til omsorgssvikt, og er forbeholdt eldre som er avhengige av hjelp for daglige gjøremål og personlig pleie som for eksempel å få hjelp til matlaging, husarbeid, personlig hygiene og å innta medisiner til rett tid³ (O'Keeffe mfl. 2007). For å klassifisere noen som utsatt for omsorgssvikt måtte de nevnte handlingene gjenta seg ti ganger i løpet av et år, eller ha svært alvorlige følger for den utsatte. Et spesielt trekk

3 I overgrepslitteraturen i forhold til eldre brukes også til tider begrepet «self-neglect» (XinQi Dong mfl. 2009). I årsmeldingen til Vern for eldre i Oslo er kategorien «personen selv (manglende egenomsorg)» med i oversikten over mulige overgripere (Oslo kommune 2010). Tanken bak er nok at man i eldre år lettere kan miste evnen til å ta vare på seg selv, og dermed står i økt fare for å bli offer for sine egne handlinger.

ved omsorgssvikt som mishandling er at det ikke nødvendigvis er den aktive handlingen, men like gjerne fraværet av handling som mishandler. Det å unnlåte å hjelpe kan utmerket godt være et overgrep.

Fysiske overgrep kan omfatte et bredt spekter av handlinger som slag, spark, dytting, få ting kastet på seg/etter seg – kort sagt alt som kan medføre fysisk smerte og skade. Fysisk vold mot eldre kan også handle om å bli fastbundet eller låst inn/ut mot sin vilje (Juklestad & Eriksson 2004). I den britiske omfangsstudien omfattet de psykiske overgrepene å få nedverdiggende kallenavn, bli bannet til, forhindret fra å treffe andre, ekskludert og ignorert (O'Keeffe mfl. 2007). I tillegg kan psykiske overgrep følge et langt register av synder som å oppleve trusler, urimelige anklager, sykkelig sjalusi, overvåkning og kontroll, umyndiggjøring etc. (Juklestad & Eriksson 2004). I en studie fra Texas blir også «verbal abuse» klassifisert som overgrep mot eldre (Mouton 2003).

I volds- og overgrepforskning generelt er det ikke vanlig å bringe inn økonomiske overgrep, men for eldre ble det i den britiske kartleggingen operasjonalisert til særlig å gjelde tyveri og svindel. Interessant å merke seg er at man bruker overgrepsbegrepet først når slike handlinger rammer eldre. I en amerikansk undersøkelse om mishandling av eldre inkluderes handlinger som utroskap og partnerens bruk av porno, og da er vi åpenbart i grenseland for hva som kan klassifiseres som overgrep. Bridget Penhale (2008) viser til uklarheter, forskjeller og sågar strid i definisjonene av overgrep mot eldre. Det finnes med andre ord ingen klar definisjon som høster konsensus på dette feltet. Skal for eksempel fravær av rettigheter og svake sosialpolitiske ordninger for eldre klassifiseres som overgrep? En fare ved en utvanning av overgrepsbegrepet er at det kan tømmes for mening og innhold. En norsk undersøkelse viste at både ledere og pleiere i hjemmebasert omsorg var tilbakeholdne med å bruke overgrepsbegrepet. Overgrep ble gjerne forstått som mer alvorlig fysisk og psykisk mishandling. Utover det brukte de profesjonelle snarere begreper som familieproblemer, mobbing, gjensidig trakassering, eller «en vanskelig sak» (Jonassen & Sandmoe 2012, s. 67).

Overgrepsbegrepet kan også befinne seg i vanskelige balanse ganger og anskueliggjøre noen dilemmaer i håndtering av eldre med sviktende mental

helse. Den eldre rett til selvbestemmelse kan fort komme i konflikt med behovet for overstyring og kontroll. Den eldre kan fort føle inngrepet som integritetskrenkende, men fra hjelperens side kan det fremstå som nødvendig og motivert ut fra forestillingen om å gjøre det beste for den eldre.

De fleste overgrep mot eldre skjer i nære familierelasjoner (Sandmoe 2011), og eldre utsettes for mishandling i flere ulike familiære relasjoner. Partnervolden i de eldre aldersgruppene kan ha vart gjennom et langt samliv. I intervjumaterialet til Zink mfl. (2006) er det en kvinne som kan fortelle om 69 år med mishandling fra den samme partneren. Overgrepene kan også fremtre først sent i et samliv – gjerne som følge av store omsorgsbelastninger, personlighetsforandringer, eller sykdommer som oppstår i høy alder som for eksempel Alzheimer (Skjørten 2009). I Jonassen og Sandemoes kvalitative studie av «Overgrep mot eldre i Norge» fant de at deres informanter først og fremst ble utsatt for overgrep fra voksne barn (Jonassen & Sandmoe 2012). Forskningen på eldrevold dokumenterer at eldre i det hele tatt blir utsatt for vold og overgrep fra partner, barn, barnebarn, naboer, bekjente og omsorgsarbeidere/pleiere. Til tross for at mye av overgrepene mot eldre utføres i nære eller bekjentskapsrelasjoner, kan eldre også anses som lette mål for vinningsmotiverte lovbrudd av tilfeldige gjerningspersoner. I Sverige benevnes dette som «åldringsbrott» (Juklestad & Eriksson 2004, s. 202), som for eksempel kan handle om personer som tar seg inn til eldre under påskudd av å ville kontrollere en strømmåler eller lignende, men som i stedet letter boligen for materielle verdier. Selv om eldre er mindre utsatt for kriminalitet i det offentlige rom enn resten av befolkningen, kan likevel konsekvensene være spesielt alvorlige for eldre – i form av frykt og sosial isolasjon (Juklestad & Eriksson 2004).

Omsorgssvikt i pleieinstitusjoner for eldre

Overgrep mot eldre har fra tid til annen blitt plassert på medienes dagsorden – med sjokk-overskrifter som for eksempel «Tvang mot eldre daglig kost i sykehjem», «Uverdige Oslo-sykehjem», «Gamle bindes og låses inne», «Tørstet i hjel på sykehjem» (Malmedal 1998, s. 1). I 2014 presenterte NRK en

serie med overskriften «her svikter Norge», der selv helseminister Bent Høie erkjenner at det forekommer overgrep og brudd på menneskerettighetene i norsk eldreomsorg (NRK 2014). En undersøkelse som baserer seg på spørreskjemaer sendt ut til tillitsvalgte i sykehjem og hjemmesykepleien, konkluderer med at bemanningssituasjonen er hovedårsaken til den alvorlige tilstanden i norsk eldreomsorg (Gautun & Bratt 2014).

En norsk kartlegging av omsorgssvikt i pleiehjem for eldre kan avsløre upassende pleie i et stort omfang (Malmedal mfl. 2009). Denne undersøkelsen er basert på spørreskjemaer sendt ut til personalet på 16 pleiehjem i Sør-Trøndelag. Pleierne ble spurt både om hvor ofte de hadde sett kolleger utføre upassende omsorg, og hvor ofte de selv hadde utført slike illegitime handlinger. 20 momenter for upassende omsorg ble kategorisert i fire grupper av omsorgssvikt. Den første, som handler om «emotional», rommer handlinger som å skjenne på en beboer på sykehjemmet, ta seg inn på rommet uten å banke på, straffe den pleietrengende, gjøre narr av vedkommende overfor andre, respektløs tiltale, nekte den eldre å bruke alarmen, bruke bleier for å hindre toalettbesøk. Neste kategori, «neglect», dreier seg om å unngå å vaske en pleietrengende som trenger det, ikke servere nok mat, utsette å hjelpe lenger enn nødvendig, ignorere en beboer, upassende håndtering av sår og skade, forsømme muntlig pleie (samtale), ikke bytte bleier ved behov. Den fysiske omsorgssvikten handler om å holde en beboer hardt, utdeling av medisin uten at en skulle ha gjort det, fysisk hindre/holde tilbake en beboer, presse nesen for å få vedkommende til å åpne munnen, binde personen fast. Til slutt ble det spurt om såkalt «finansiell omsorgssvikt», som dreier seg om urettmessig å ta penger eller verdier fra en beboer.

Resultatene viste at i alt 91 prosent av pleierne oppga at de hadde observert en kollega begå minst én av disse handlingene. På spørsmålet om de selv hadde gjort tilsvarende, lå tallet på 87 prosent. De fleste hadde imidlertid utført handlingene en gang i måneden eller mindre. Den høye frekvensen viser at inadekvat pleie og omsorg ikke fremstår som enkelthandlinger, men som en del av hverdagen på pleieinstitusjoner i Norge (Malmedal mfl. 2009, s. 241). Viktige nyanser må imidlertid påpekes. Det rapporteres om klart lavere hyppighet av handlinger som ser ut til å være de mest alvorlige

– som å anvende straffemetoder, presse nesen til vedkommende, binde personen fast og urettmessig forsyne seg av penger eller verdier. Samtidig er det ikke lett å avgjøre hvilke av handlingsalternativene i undersøkelsen som representerer de største bruddene på integriteten og verdigheten til de pleie-trengende. De er i høy grad kontekstavhengige. For eksempel å bruke fysisk makt for å hindre/holde tilbake en beboer kan se alvorlig ut, men kan også tenkes å være nødvendig overfor utagerende personer som lider av demens.

Omfanget av overgrep mot eldre

Norske omfangsstudier

Det er ikke utført noen egen nasjonal omfangsundersøkelse av vold og overgrep spesifikt mot eldre i Norge. Det har imidlertid vært foretatt mindre lokale studier – som for eksempel en undersøkelse blant hjemmesykepleien i Oslo i 1984 (Juklestad 2007). Over 300 hjemmesykepleiere ble bedt om å registrere mistenkelig eller bekreftet mishandling av eldre pasienter over 65 år i en periode på fire måneder. 4200 pasienter ble undersøkt for både psykisk og fysisk mishandling, og resultatet viste at rundt én prosent ble registrert for viktigmisering av slike overgrep – først og fremst av personer i slekt med offeret. Samme undersøkelse ble foretatt i Porsgrunn og Bamble, og her fant hjemmesykepleierne at rundt tre prosent av de eldre ble utsatt for mishandling (Juklestad 2007). Likevel anslår Juklestad, ut fra kliniske erfaringer og utenlandske studier, at fire til seks prosent av den eldre befolkningen i Norge utsettes for vold og overgrep etter fylte 65 år (Juklestad 2007).

I en nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv, utført av NKVTS, er aldersgrupper fra 20 til 75 blitt spurt om sine opplevelser av trygghet, vold, trakassering og trusler. Tallene viser at de eldre aldersgruppene er klart mindre voldsutsatt enn de yngre. I den eldste alderskohorten i studien, respondenter født mellom 1939 og 1949, der de eldste i denne gruppen var 75 år ved undersøkelsestidspunktet, har godt under én prosent av både kvinner og menn opplevd «mindre alvorlig vold i løpet av det siste året». Tallene lå til sammenligning på ca. 11 prosent for kvinner og ca. 13

prosent for menn i den yngste aldersgruppen, de som var født mellom 1990 og 1995 (Thoresen & Hjemdal 2014, s. 72). Levekårsundersøkelsene til Statistisk sentralbyrå, som i likhet med ovennevnte er grovmasket og ikke fanger inn overgrepskompleksiteten som rammer eldre, kan likevel vise at 1,7 prosent av den norske befolkningen over 67 år i 2007 var utsatt for vold og trusler i løpet det siste året (2,4 prosent av kvinnene og 0,8 prosent av mennene). Tallet for hele befolkningen lå på 5,5 prosent, med en nokså jevn fordeling for kvinner og menn (Statistisk sentralbyrå 2008). Begge disse undersøkelsene viser at jo eldre man blir, jo mindre risiko er det for å bli utsatt for vold og trusler. I de mer spesifikke omgangsstudiene av vold i nære relasjoner og familievold her til lands er ikke de eldre inkludert i undersøkelsene. I NIBR-rapporten fra 2005, om forekomster av vold i parforhold i Norge, er aldersgrensen satt til 54 år for deltakelse i undersøkelsen. Likevel viser tallene at forekomsten av partnervold synker med alderen frem til 55-årsalderen (Haaland, Clausen & Schei 2005).

Utenlandske omfangsstudier

I en svensk omfangsundersøkelse av overgrep mot eldre mellom 65 og 80 år, som begrenset seg til Umeå kommune, fremkommer det atskillig høyere tall enn i de norske undersøkelsene av voldsnivået i den aldrende befolkningen. Resultatene fra Umeå avslører at minst 16 prosent av kvinnene og 13 prosent av mennene sa seg utsatt for en eller annen form for vold og overgrep etter fylte 65 år (Eriksen 2001, s. 5). Vold og overgrep anvendes i denne studien som et samlebegrep for omsorgssvikt, trusler, trakassering, seksuell vold/trakassering og økonomisk vold/utnyttelse. Ser man utelukkende på fysisk vold, synker tallene til 1,4 prosent for kvinnene og 1,6 for mennene. De fleste av voldsutøverne var riktignok menn (Eriksen 2001, s. 81, 82).

I en finsk omfangsundersøkelse av menns vold mot kvinner er aldersgrupper frem til 74 år inkludert, og tallene viser som i de norske studiene at voldsratene synker betydelig med stigende alder, og at aldersgruppen mellom 65 og 74 er minst voldsutsatt. Nesten fem prosent i denne aldersgruppen oppgav at de hadde vært utsatt for vold av en mann i løpet av det siste året,

og nesten to prosent oppgav vold fra partneren det siste året. Til sammenligning var det 18 prosent av kvinnene i gruppen 18–24 som rapporterte om partnervold (Heiskanen & Piispa 1998).

I den britiske omfangsundersøkelsen, som utelukkende retter seg mot overgrep mot eldre, og som inkluderer England, Wales, Skottland og Nord-Irland, viste det seg at 2,6 prosent av innbyggerne fra 66 år og eldre oppga at de hadde vært utsatt for en eller annen form for «mistreatment» – enten av et familiemedlem, en nær venn eller omsorgsarbeider i løpet av det siste året (O'Keeffe mfl. 2007). Omsorgssvikt («neglect») var den hyppigst rapporterte handlingsformen, hvor 1,1 prosent sa seg utsatt for dette. Dernest fulgte overgrepformer som økonomisk (0,7 %), psykisk (0,4 %), fysisk (0,4 %) og seksuelle overgrep (0,2 %). Kvinner sa seg markert mer utsatt enn menn (3,8 % av kvinnene vs. 1,1 prosent av mennene). Overgrep mot kvinner sank betydelig fra fylte 66 år, for menn var det omvendt – stadig flere menn sa seg utsatt etter 66-årsalderen. Overgrep viste seg også å ha en sammenheng med sosioøkonomisk status – der økonomisk ressursvake rapporterte mer av slike handlinger enn de mer velstilte⁴. Videre korrelerte sivil status med overgrep – de som var skilt, opplevde langt mer overgrep enn enkemenn og enker. Tallene varierte også med helsetilstanden. Eldre som rapporterte om svakere fysisk og psykisk helse, sa seg mer utsatt for overgrep (O'Keeffe mfl. 2007, s. 51).

En omfangsundersøkelse av partnervold i USA basert på National Crime Victimization Survey bekrefter mye av det som allerede er anført om overgrep mot eldre (Rennison & Rand 2003). I denne studien har man konsentrert seg bare om de fysiske overgrepene i nære relasjoner – som overfall og voldtekt. Risikoen for å bli utsatt for denne type vold viste seg i stor grad å være aldersrelatert. Kvinner i aldersgruppen 12–24 år opplevde mest vold pr. 1000 innbyggere, dernest fulgte aldersgruppen mellom 25 og 54. Kvinner fra 55-årsalderen og eldre ble i langt mindre grad voldsutsatt enn de yngre aldersgruppene. Faktisk ble den eldste aldersgruppen utsatt

4 Det samme mønsteret viste seg også i den norske kartleggingen av forekomsten av partnervold i Norge. Her fant forskerne betydelig mer vold i ressursvake grupper som trygd- og sosialhjelpsmottakere (Haaland Clausen & Schei 2005).

for bare to prosent av de nevnte fysiske voldsformene (Rennison & Rand 2003, s. 1419).

Alt i alt viser omfangsstudier verden over både nedgang i volden med økt alder, og nokså store spredninger i forekomster av vold og overgrep mot eldre. Det kan opplagt skyldes kulturelle forskjeller, men vel så sannsynlig hviler sprik i tallene på forskjeller i avgrensningen av overgrepsbegrepet. Det er flytende og uklare grenser i dette hovedspørsmålet. Det er åpenbart at når man bringer normalfenomener som for eksempel ensomhet og fravær av hjelp når man har behov for det inn i spørsmål om utsatthet for overgrep og omsorgsvikt, blir tallene deretter (Sandmoe 2011).

Teorier om overgrep mot eldre

Overgrep kan studeres både på et individuelt nivå og på et strukturelt nivå. Når offentlige eller private tjenester er organisert på en slik måte at eldre helse og sikkerhet svekkes, befinner vi oss på et strukturelt nivå. Her er det ikke enkeltindividens hensikt om å skade som ligger bak, men destruktive systemer som rammer enkeltindivider. Sykehjem med altfor lav bemanning der beboerne ikke får dekket sine grunnleggende behov er et eksempel på det. Astrid Sandmoe anvender en økologisk forklaringsmodell for å forstå overgrep mot eldre, en modell som forsøker å fange inn kompleksiteten i dette fenomenet. Denne modellen har som ambisjon å overskride rådende teorier – for eksempel bytteteori, som fokuserer på avhengigheten mellom offer og gjerningsmann, situasjonell teori, som for eksempel er opptatt av overarbeidede omsorgsarbeidere, læringsteori, som leser overgrep som lært atferd, teorien om psykopatologi, som analyserer omsorg i forhold til mental sykdom, etc. (Sandmoe 2011, s. 9). En økologisk modell forsøker å vise at «alt henger sammen med alt» og dermed et forsøk på å inkludere enkeltteorier i en samlet helhetsteori. Denne helhetsteorien kan inneholde relasjonen mellom overgriper og utsatt, situasjonen eller konteksten disse samhandler i, forholdet mellom hjelper og utsatt – og hjelpere seg imellom, muligheter for støtte og engasjement fra øvrig familie og nærmiljøet (lokal-

samfunnet), storsamfunnets kunnskap og prioritering av overgrep mot eldre og organiseringen av både det kommunale og det nasjonale helse- og hjelpe-tilbudet for eldre.

Når det gjelder vold i nære relasjoner generelt sett, blir slike overgrep analysert både på samfunnsnivå og individnivå. Samfunnsforklaringer som tar utgangspunkt i patriarkatet der menn tradisjonelt har hatt dominans over kvinner både på offentlig og privat arena, har dominert forståelsen av kvinnemishandling. Kristin Skjørten påpeker at forståelsen av vold mot eldre har fulgt andre forklaringsformer. Grunnen til det er at kvinnebevegelsen, med sitt feministiske perspektiv, i liten grad inkluderte de eldre i sine analyser og eksempler. Det er særlig profesjonelle aktører innenfor eldreomsorgen som har løftet frem og synliggjort overgrep mot eldre, og forstått problemet i lys av geriatri. Alder blir dermed paradoksalt nok den sentrale variabelen i analysen av vold mot eldre kvinner, mens kjønnsvariabelen kommer i sentrum for forståelsen av mishandlingen av yngre kvinner (Skjørten 2009, s. 120).

Bridget Penhale (2008) forsøker å analysere forskjeller og likheter mellom «elder abuse» og «domestic violence». Hun viser til at vi lever i et «ageist»-samfunn hvor eldre blir marginalisert, og advarer mot å se overgrep mot eldre som helt forskjellig fra familievold ellers. Penhale påpeker at eldre bør ha de samme juridiske rettigheter, og bør tas like alvorlig av politimyndighetene, som befolkningen ellers. Videre ser hun en fare i at utsatte eldre blir infantilisert. Tar man bort kjønnsdimensjonen i forklaringer av vold mot eldre kvinner, kan det samtidig innebære «disempowerment» av eldre, forklarer hun, og oppfordrer «the feminist movement» til å engasjere seg mer for eldre kvinner (Penhale 2008, s. 179). Til tross for åpenbare likheter mellom eldrevold og familievold påpekes det likevel noen forskjeller. Disse forskjellene ligger først og fremst i mange eldre kvinners sårbarhet, helsesituasjon, avhengighet av hjelp og manglende mobilitet. Løsningene som anbefales for yngre kvinner, for eksempel å forlate mannen, kan hende ikke vil være et godt eller mulig alternativ for mange i høy alder (Penhale 2008, s. 175).

Hjelpetilbud for utsatte eldre

Tausheten rundt overgrep – og barrierer mot innsyn

I en norsk studie av de «eldres oppfatning av vold og overgrep og syn på å melde fra om overgrep» har man spurt ett tusen medlemmer av pensjonistforbundet om deres holdninger til overgrep mot eldre og om bruken av offentlige hjelpeinstanser (Hjemdal & Juklestad 2006). Undersøkelsen retter seg ikke mot voldsutsatte og deres vegringer mot å søke hjelp, men den generelle pensjonistbefolkningens holdninger til å henvende seg til hjelpeapparatet. Og rapporten avslører overraskende funn: Et klart flertall, faktisk 70 prosent av respondentene, mente at naboen ikke burde melde fra til noen selv om han visste om overgrep. Det viser med all tydelighet motstanden blant norske pensjonister mot å kontakte offentlige aktører, som hjemmetjenestene, sosialomsorgen eller politiet, når det gjelder vold mot eldre. Disse forskerne finner videre nærmest et totalt fravær av denne typen vold både i politiets og helsevesenets registre (Hjemdal & Juklestad 2006, s. 12). Det kan nettopp være holdningene om ikke å be om hjelp, som de avdekket i undersøkelsen, som bidrar til fraværet av registrert eldrevold. I tillegg kan flere andre interessante funn fra denne undersøkelsen ha betydning for tausheten rundt overgrep mot eldre. Det viste seg at en nokså stor andel av pensjonistene delvis aksepterte handlinger som lett kan karakteriseres som overgrep – som å «binde fast en fysisk eller psykisk svekket gammel forelder», «roe foreldrene ned med medikamenter», «at voksne barn skriker til sine gamle foreldre av og til» med mer (Hjemdal & Juklestad 2006, s. 36, 37, 38). Det må legges til her at slike spørsmål er kontekstavhengige, og kanskje vanskelige å svare generelt på. Dessuten kan fysiske inngrep fremstå som

nødvendige for hjelperne i noen sammenhenger, og ikke være motivert ut fra å påføre smerte eller skade.

Studier viser også at eldre som utsettes for overgrep i nære relasjoner, finner det spesielt vanskelig å nå frem i hjelpeapparatet (Juklestad & Eriksson 2004, s. 212). Kristin Skjørten peker på at avdekkingen av overgrep mot eldre kan by på store utfordringer – særlig av to grunner: For det første fordi det svekkede sosiale nettverket som mange eldre erfarer, kan gjøre innsyn og kontroll vanskelig. For det andre fordi manglende kunnskap om vold og overgrep hos hjelperne kan bidra til at man forveksler vold med aldersrelaterte tilstander knyttet til svekket helse (Skjørten 2009, s. 8). Blåmerker og benbrudd, og også søvnløshet og depresjoner, kan lettere bortforklares i høy alder (Juklestad & Eriksson 2004, s. 204). I Jonassen og Sandmoes intervjumateriale fant de i stor grad barn og barnebarn som utsatte de eldre for overgrep, og de identifiserte sterke barrierer mot løsrivelse fra sitt avkom. De eldre i denne studien syntes synd på, og følte seg forpliktet til å ivareta, den voksne datteren eller sønnen som utførte overgrepene (Jonassen & Sandmoe 2012). Barrierene mot å søke hjelp og innsyn, og å bryte ut av relasjonen, er trolig sterkere når det gjelder egne barn enn ens ektefelle. I en annen intervjuundersøkelse viste det seg at de som var utsatt for overgrep fra egne voksne barn, til forskjell fra ofre for partnervold, ikke ga noen negative beskrivelser av de voksne barna, men anså dem heller som ofre (Jonassen & Sandmoe 2012, s. 29).

I en amerikansk forskningsrapport som har lagt 36 intervjuer med voldsutsatte kvinner over 55 år til grunn for sine konklusjoner, dokumenteres det at eldre kvinner gjerne har flere og sterkere hindringer enn yngre kvinner når det gjelder å bryte opp fra et destruktivt og voldelig samliv (Zink mfl. 2003). Det påpekes at eldre kvinner er vokst opp i en tid da det fantes langt mindre bevissthet og åpenhet rundt vold og undertrykking i nære relasjoner. I tidligere tider var dette handlinger som en i langt større grad valgte å finne seg i og tie om. Begreper som «familievold» og «vold i nære relasjoner» fantes ikke for noen tiår tilbake, og en av informantene i denne studien oppsummerer det nokså treffende slik: «I didn't really know I was getting abused» (Zink mfl. 2003, s. 1435). En oppvekst under sterke normer om familiesam-

hold kan prege voldutsatte hele livet, og naturlig nok bidra til å forhindre oppbrudd og løsrivelse fra en destruktiv partner. Videre kan alder i seg selv opplagt blokkere mulighetene for frigjørelse. Svekket helse både hos utsatte og overgriper binder gjerne partene sammen. Flere av informantene i denne amerikanske intervjuundersøkelsen ble værende i samlivet med mannen fordi de var avhengig av han for å få nødvendig pleie. En av kvinnene så ingen andre til å ta vare på henne. Omvendt følte andre eldre kvinner en sterk forpliktelse til å pleie sin syke mann, og hadde ikke hjerte til å forlate han i en hjelpeløs situasjon (Zink mfl. 2003, s. 1437).

I den svenske omfangsundersøkelsen av overgrep mot eldre i Umeå viste det seg at 75 prosent av kvinnene som hadde vært utsatt for vold eller overgrep, aldri hadde søkt om hjelp for dette. Det tilsvarende tallet for utsatte menn var på 40 prosent. De fleste som søkte hjelp, henvendte seg til ulike instanser i helsevesenet. Relativt mange hadde søkt hjelp hos politiet (30 prosent for kvinnene og 21 prosent av mennene). Andre aktører som de eldre henvendte seg til, var advokat, prest, «brottsofferjour» og krisesenter. De utsatte eldre sa seg i svært stor grad fornøyde med hjelpen de hadde fått. Det kan bero på høy kvalitet i den profesjonelle responsen, men kan også si noe om de eldres lave forventninger til hjelpeapparatet (Eriksen 2001, s. 131,132).

New York City's Domestic Violence Prevention Project

I et amerikansk eksperiment i New York by var formålet å finne ut av hva slags type tiltak som kunne virke mest forebyggende mot familievold (Davis & Medina-Aritza 2001). Denne modellen bestod av et team der en politibetjent og en sosialarbeider (såkalt «domestic violence counselor») oppsøkte adresser som politiet hadde rykket ut til noen dager i forkant. Eksperimentet fulgte logikken om målgruppe og kontrollgruppe, der tilfeldig utvalgte ble utsatt for tiltak, mens andre ikke ble møtt med ekstraordinære tiltak. Slik kunne man måle tiltakenes effekt direkte, og de ble målt ved å intervju ofrene om hvorvidt situasjonen hadde endret seg i løpet av seks måneder etter besøket.

Dette teamet fulgte en arbeidsdeling der sosialarbeideren informerte ofrene om blant annet familievoldens karakter, deres rettslige muligheter og om viktigheten av å kontakte politiet. Det ble videre utviklet en trygghetsplan sammen med de utsatte etter en vurdering av hjelpebehovene. Politibetjenten henvendte seg til voldsutøveren hvis han var til stede, og informerte om at politiet fulgte med på adressen. Etter seks måneder fant forskerne at adresser som hadde fått hjembesøk, var mye mer tilbøyelige til å ringe politiet når nye voldshendelser oppstod, enn de som ikke mottok noen spesiell intervensjon utover en vanlig politipatrulje. Forskerne fant ingen forskjell mellom gruppene når det gjaldt rapportert vold fra ofrene.⁵

Forskerne utførte den samme eksperimentelle studien rettet mot eldre utsatte. I tillegg fikk 30 av 60 offentlige botilbud for eldre i New York en såkalt «public education». Det innebar at informasjonsplakater ble satt opp i nabolagene, brosjyrer ble sendt til de eldre, og prosjektpersonell underviste om mishandling og Eldres rettigheter. Det virkelig overraskende funnet i eksperimentet var at man fant klart oftere mishandlingshendelser mot eldre i hushold som både mottok hjemmebesøk og som var i et boligprosjekt som fikk «public education». Hvordan kunne det være mulig? – at hjelpetiltak førte til mer mishandling?

Det ble satt opp tre mulige hypoteser som kunne forklare denne økningen. Det kunne tenkes at eldre som mottok hjelpetilbudene, hadde blitt mer sensitive for mishandling og lettere ville definere en handling som mishandling ettersom de har fått mer kunnskap om overgrep. En annen mulighet var at de kanskje hadde blitt mer tilbøyelige til å fortelle om overgrep. Det ble heller ikke utelukket at intervensjonene faktisk forårsaket mer mishandling. Hvis forklaringen om økt sensitivitet for mishandling skulle støttes, så ville forskerne bak studien forvente en større økning av innrapportert psykisk mishandling enn fysisk mishandling, ettersom psykisk mishandling er mer subtilt og mer påvirket av sensitivitet. Tallene viser ikke det, tvert imot var

5 I et lignende prosjekt, Killingbeck-prosjektet som ble iverksatt i Leeds i England i 1997, ble det gjennomført et treleddet intervensjonsprogram («the three-tier model of interventions») der politiet trappet opp sin innsats både mot gjerningsperson og offer ved gjentatte politibesøk. Ved gjentakelser av volden satte politiet inn lokalorientert patruljering ved aktuell adresse, skrev brev til de involverte partene, informerte naboer, sendte ut sine egne spesialister, iverksatte tverrfaglige møter, osv. Dette prosjektet kunne i motsetning til prosjektet i New York vise til tydelige positive virkninger mot gjentatt viktimitisering (Hanner mfl. 1999).

både den psykiske og den fysiske mishandlingen klart høyere blant dem som hadde fått full pakke av hjelpetilbud. Antakelsen om at ofrene som hadde fått hjelp, var mer villige til å fortelle om nye overgrep, stemte heller ikke så godt med data, ettersom de som var med i programmet, ikke fikk større tillit til politiet enn dem utenfor programmet.

Forskernes forklaring på dette overraskende funnet ligger i følgende resonnering: Mange voldsutsatte forlater sin mishandler når myndighetene intervensjoner, men de eldre er oftere mer avhengig av mishandleren. I tillegg – båndene til voksne barn som mishandler, er sterkere enn tilknytningen til partneren. Hele to tredjedeler av mishandlerne var barn eller barnebarn av den utsatte. Ofre for eldrevold er altså mer «stuck» i den destruktive relasjonen enn yngre kvinner som mishandles av sin mann (Davis & Medina-Aritza 2001, s. 5). Hvis det er slik at de som mishandler sine foreldre eller besteforeldre, blir sintere når myndigheter intervensjoner, kan det forklare funnene i dette prosjektet – særlig tatt i betraktning at eldre ofre ikke ser noen mulighet til å komme seg vekk. Forskerne finner det nødvendig å studere videre hvorfor disse hjelpetiltakene resulterte i mer mishandling, og hvorfor de slo annerledes ut for yngre par (ingen økning) enn for eldre (økning). En konklusjon som kan trekkes fra dette prosjektet, er at det er avgjørende at det offentlige intervensjoner på riktig måte!

Vern for eldre

I forhold til vold og overgrep mot eldre er kreative og oppfinnsomme løsninger særlig påkrevet. Zink med fler (2003) er blant de som hevder at det kreves andre løsninger for eldre enn for yngre voldsutsatte. For eldre vil ofte skilsmisse og nyetablering ikke være et aktuelt alternativ. Samtidig blir det viktig å styrke trykgheten for de utsatte og øke livskvaliteten deres.

Her til lands er det særlig organisasjonen Vern for eldre som har vært den aktuelle hjelpeinstansen for volds- og overgrepsutsatte eldre. VFE ble opprettet i året 2000 som en egen tverrfaglig tjeneste for personer over 62 år som står i fare for eller som utsettes for vold og overgrep. Tjenestens hoved-

formål er å hjelpe overgrepsutsatte eldre enten på egen hånd eller ved å koble inn det øvrige hjelpeapparatet.

VFE ble først igangsatt i Oslo, og i 2008 ble tjenesten utvidet til et landsdekkende hjelpetilbud gjennom en nasjonal kontaktttelefon. I enkelte kommuner, først og fremst i Oslo og i Bærum kommune, finnes det et team som kan følge opp overgrepsutsatte eldre utover veiledning på telefon.⁶ Tilbudet karakteriseres som et «lavterskeltilbud» der man kan henvende seg anonymt for å søke råd og hjelp uten at det koster noe, og det søkes om bistand i forhold til overgrep både i privatsfæren og på institusjon (Oslo Kommune 2010). I 2010 mottok VFE i Oslo 445 meldinger om overgrep, hvor ca. 300 av dem endte med råd og veiledning på stedet, mens ca. 150 av meldingene ble opprettet som en VFE-sak der videre oppfølging ble nødvendig. I disse sakene viste det seg å være sønnen til den eldre som hyppigst fremstod som overgriper (i 17 prosent av meldingene), tett etterfulgt av datter (12 prosent) – deretter ektefelle/samboer, øvrig familie, hjemmetjeneste, nabo, barnebarn, venn/venninne, «det offentlige system» og andre (Oslo kommune 2010).

VFE kommer i kontakt med utsatte eldre enten ved at den eldre tar direkte kontakt selv eller at andre, for eksempel naboer, pårørende, hjemmehjelpstjenesten, politiet med fler, varsler VFE i bekymring for den eldre situasjon. Når andre enn den eldre selv henvender seg til VFE, for eksempel politiet, må politiet ha samtykke fra den eldre for at VFE skal kunne kontakte vedkommende. VFE møter overgrepsutsatte i deres eget hjem – eller på kafé, bibliotek, lokalene til VFE etc. Måter å hjelpe på avspeiler mangfoldet i situasjoner som eldre strever med. I tillegg blir overgripere også fulgt opp med tanke på å bedre situasjonen for den eldre. Det kan for eksempel handle om å hjelpe en voksen sønn med å finne egen bolig slik at han i mindre grad trenger å belaste sin mor (Oslo kommune 2010, s. 16). En av de VFE-ansatte i mitt intervjumateriale presenterer den sentrale og selvsagte løsningen når jeg spør om hvordan hun hjelper overgrepsutsatte eldre med svekket helse:

Der du har sykdom og demens enten det er ektepar eller med sønner, så er det å flytte over til et høyere omsorgsnivå. Flytting! Det betyr at de får en annen bolig, sykehjem, trygghetsavdeling i mellomtiden for eksempel.

6 I Trondheim er det en halv stilling med oppsøkende virksomhet knyttet til denne tjenesten.

Jonassen og Sandemoes eldre informanter, som ble rekruttert gjennom VFE, hadde vært i kontakt med en lang rekke hjelpeinstanser – som fastlege, psykisk helsevern, advokat, politi, boligkontor, rusinstitusjon, hjemmetjeneste, barnevern, familievern og pårørende forening for demente. VFE ble fremhevet av de eldre som det viktigste bidraget i en vanskelig livssituasjon, og kunne dekke et svært viktig behov hos de overgrepsutsatte eldre: behovet for å ha noen å snakke med og behovet for å bli forstått. I tillegg kunne VFE hjelpe de eldre med å se situasjonen fra en annen synsvinkel, og bidra til å finne praktiske løsninger sammen med den utsatte (Jonassen & Sandmo 2012, s. 61). En av de ansatte i Vern for eldre peker både på mangfoldet og sin egen filosofi i oppfølging av utsatte eldre når hun sier:

Det er mange umulige situasjoner, men ikke sant – vi kan gå ved siden av dem – så tar vi det litt etter litt – så forandrer situasjoner seg hele tiden – sånn som med han sønnen der – først hjemme – så frem og tilbake til byen – i fengsel – så dør kanskje den ene partneren – så plutselig flytter denne utagerende datteren hjem igjen – låser far ut av hans eget hjem – de er jo kjempesjuka.

En annen av de VFE-ansatte er inne på den samme tanken om at hun kan gå med de eldre hele veien, og tar i den forbindelse opp en strofe av en kjent sang av Bjørn Eidsvåg som lyder omtrentlig sånn at «du må gå skrittene selv, men eg vil gå de med deg». Man kan følge den utsatte, men aldri gå veien for dem. Hun ser sitt bidrag til de eldre på denne måten: *at du får støtte og bekræftelse – og ikke minst at du får hjelp til å anerkjenne at det er faktisk overgrep jeg er utsatt for*. VFE ser det også som nødvendig å hjelpe overgripere for å forebygge mishandling av de eldre. Det kan for eksempel handle om å bistå en voksen sønn med å komme i kontakt med relevante instanser for å få hjelp for sine problemer (Oslo kommune 2010, s. 16). En ansatt i VFE erklærer at: *jeg snakker jo også med overgriperne hvis de vil*, og forteller om en mann som møtte henne flere ganger over flere uker fordi han følte det som så belastende at han hadde blitt arrestert og plassert på glattcelle fordi han hadde plaget sin mor. Han trengte noen å lette sin sorg for. Det er ikke alle overgripere de får kontakt med, og da kan løsningene ta andre former. Hun forteller videre:

De vi ikke får kontakt med, prøver vi å bruke andre kontakter for å få inn hjelp til dem. Vi har av og til kontakt med psykiatrien (...) jeg har en mor nå som jeg har

hatt i 5 år – som startet med at han (sønnen) var veldig utagerende hjemme. Han har gått på amfetamin i mange år – så ble han tauet inn for vold i byen – satt inne veldig lenge – når han skulle ut så hadde jeg mye kontakt med fengselet for å prøve å få han vurdert psykisk – så han ble lagt inn på sterkavdelingen på (navn på psykiatrisk institusjon).

Videre kan «hjelpen» ta form av rene kontrolltiltak når hun forteller: *Jeg overvåker han, han vet at jeg er der – han vet at jeg passer på mora – han er nødt til å ta seg sammen – så veileder jeg personalet der hun bor.*

Samarbeidet mellom Vern for eldre og politiet

En politibetjent forteller meg at hans patrulje fikk i oppdrag å rykke ut til en eldre kvinne som hadde ringt til politiet fordi hun var blitt bestjålet både for smykker og penger i sin egen bolig. Den eldre kvinnen hadde hjemmehjelp, men forteller også at det hadde vært en kvinne innom leiligheten som sa at hun var fra kommunen. *Vi stusser litt på henne, sier politimannen – når gamle mennesker begynner å bli litt demente, så syns det på dem. Hun var klar og tydelig, men virket litt usikker – og det gjorde oss usikre.* Patruljen spurte henne om hun kanskje hadde brukt pengene selv og glemte det, og tilbød seg å lete i leiligheten etter pengene hennes. De gikk grundig til verks slik som man gjør ved ransaking, tok for seg rom for rom, vegg for vegg. Patruljen var hele tiden i tvil om hennes demens. *Kunne hun lyve for oss? Eldre som fantaserer – dikter opp.*

Denne historien presenterer jeg i en samtale med ansatte i Vern for eldre, og tar opp dilemmaet i at patruljen ikke helt kunne stole på at den eldre kvinnen snakket sannferdig når det gjaldt tyveriet. Jeg spør deretter hva patruljen burde ha gjort. Hun mener at politimannen burde ha konferert med kvinnen og bedt henne om samtykke til at VFE kunne kontakte henne. Dernest kunne han selv ringe VFE dagen etter for å be dem om å følge opp kvinnen. Slik kunne VFE kartlagt nærmere om det var slik at hun rotet, eller at hun faktisk var utsatt for tyveri. Videre ville VFE kontakte fastlege hvis hun led av kognitiv svikt. På denne måten kan politiet og VFE enkelt samarbeide til de beste for eldre. Likevel forteller hun at hun har et godt samarbeid med politistasjonene i Oslo, og hevder at politiet har vært flinke til å kon-

takte VFE, spesielt i saker der politiet ber VFE følge opp eldre som har vært utsatt for ran eller veskenapping. Et eksempel på at VFE ber politiet om bistand, kan være denne fortellingen fra en familievoldskontakt i politiet:

En eldre dame som satt i rullestol, ble mishandlet og utnyttet av sin mann – på alle mulige måter (han slo og sparket) – og da var det Vern for eldre som tok kontakt med politiet, og lurte på – hva kan dere hjelpe oss med her? Vi fikk til et møte med fornærma i den saken – mannen bodde litt hjemme hos henne, og han hadde et annet hus. Politiet fikk snakket med henne når han ikke var der – og fikk etter hvert opprettet en sak på det. Han ble anmeldt, hun fikk voldsalarm, og han fikk besøksforbud. Hun hadde hatt slag, og hadde mistet litt av taleevnen – han kontrollerte alle hennes penger. Det som var viktig der, var den kontakten Vern for eldre hadde med henne. Hadde det ikke vært for Vern for eldre hadde vi ikke klart å følge opp det besøksforbudet. Det tok lang tid å få henne til å tørre å trykke på voldsalarmen.

Det hender at VFE henvender seg til politiet for å få råd om hvordan de skal følge opp sine klienter. En VFE-ansatt forteller om sin kontakt med politiet:

Det blir hvis en sak er anmeldt.... hvis jeg lurer litt på – hva tenker politiet om dette – og får lov til å ringe, så ringer jeg den som sitter med saken – og diskuterer – og finner litt ut av rollefordeling... hva de tenker om sikkerhet.

Her påpekes det også at samtykke fra den eldre er et nødvendig grunnlag for å kontakte politiet på vegne av den eldre. En annen innfallsvinkel i samarbeidet med politiet er når – *folk ikke vil anmelde – vi kan ringe og diskutere anonymt*. I den forbindelse viser hun til sin rapporteringsplikt i forhold til å varsle politiet om sannsynlige overgrep, men legger samtidig til: *den er litt mer kinkig – fordi at – hvis folk ikke er med på laget*, så er det jo fryktelig vanskelig for politiet å gjøre noe med det. Her berøres velkjente problemstillinger om rapporteringsplikt, anmeldelse og henleggelse av straffesaker – noe som blir behandlet senere i rapporten.

I Bærum var VFE med i en prosjektgruppe sammen med politiet (familievoldsteamet i Bærum) ledet av kommunens familievoldskoordinator. Samarbeidet mellom politiet og VFE bestod blant annet i felles kursvirksomhet der de sammen underviste kommunale aktører om familievoldsproblematikk. I akuttfasen har det også vært et samarbeid mellom VFE og politiet, der en representant fra VFE sammen med politipatruljen har rykket ut til adresser hvor eldre har vært utsatt for mishandling. På den måten får VFE en lign-

ende rolle for eldre som barnevernsvakten har for barna. Det er ikke uvanlig at barnevernsvakten rykker ut til adresser sammen med politiet når barn er til stede i voldshendelser mellom foreldrene. Mer uvanlig er det imidlertid at VFE opererer på samme måte.

De eldres vegringer mot å kontakte politiet

Et av de tydeligste funnene i denne studien er intervjuinformantenes (i alle de tre gruppene) erfaringer med de eldres motstand mot å bringe politiet inn i sin vanskelige livssituasjon. En av krisesenterlederne slår fast at når det gjelder par som har levd i mishandlingsforhold – *i 40, 50, 60 år – der er det helt uaktuelt å kontakte politiet*. Hun erfarer at eldre er redde for å forstyrre eller – *å plage politiet* – som hun sier, og tenker gjerne at politiet har mer alvorlige oppgaver å ta seg av. Hun hevder videre at for de eldre – *er det så vanskelig å tenke den tanken at de skal bryte den relasjonen – og hva er det da politiet skal hjelpe dem med?* En av politispecialistene i materialet uttrykker seg svært presist i forhold til barrierene som utsatte eldre opplever ved å kontakte politiet når de plages av sine voksne barn: *det jeg erfarer gjennom en del veiledningssamtaler med eldre opp igjennom årene – det er at de vegrer seg veeeeeldig for å kriminalisere spesielt egne barn*. En av de ansatte i Vern for eldre bekrefter både at terskelen er høy for å tilkalle politiet, og at hun sliter med å få eldre med til veiledningssamtaler hos politiet:

Det er mye psykisk sykdom og rus, stoff innblandet i dette – og mødrene er veldig opptatt av at de skal ha hjelp til ungene sine – og da er ikke politiet de første de ringer. Det er en ganske høy terskel for å bli med til politiet for å få informasjon.

En annen av de VFE-ansatte forklarer at «de harde virkemidlene» (som for eksempel innebærer å bruke politiet) står langt fra løsninger som de eldre ser for seg:

Det der å låse dørene, skifte låser – det sitter jo langt inne – det å bruke politiet, det er ikke bare lett – det er jo noe med å ivareta sønnen. De ser ikke seg selv som ofre – de ser mer barnet sitt som offer for sine omstendigheter – sånn at den strikken strekkes temmelig vidt og langt og bredt.

Ser man ikke på seg selv som offer for vold og mishandling, oppfattes heller ikke politiet som en relevant aktør å ta kontakt med. VFE-medarbeideren ovenfor har også erfart at hun kan stå i fare for å skyve de eldre fra seg ved å bruke politiet som løsningsforslag:

Når man har kommet inn på det i samtalen hvor man kan foreslå det (besøksforbud), så er det noe med å trekke det tilbake. Politiet blir for voldsomt for mange – de er på en måte ikke der at de – altså en ting er å definere det som et overgrep.

Kollegaen hennes påpeker at det er lett å bli for løsningsorientert i kontakten med utsatte eldre, men hun har erfart at det er farlig å peke på løsningene for tidlig i hjelpeprosessen. Da kan de eldre låse seg, og bryte kontakten med VFE. Hun finner at hennes oppgave ligger i å hjelpe de eldre til at de selv ser løsningene. VFE må jobbe med *håndbrekket på*, forklarer hun – det vil si å være tålmodig. Det finnes ingen *kvikk fix*, legger hun til. Kollegaen som sitter ved siden av i dette intervjuet, fremholder et velkjent hinder i å kontakte politiet: *Mange av de som er utsatt, tar jo all skyld og skam på seg selv – det er jo derfor man ikke søker hjelp – spesielt med eldre, man søker ikke hjelp fordi det er forferdelig skamfullt.* Skammen over å leve i vold og undertrykkelse er slett ikke forbeholdt den eldre delen av befolkningen, men kan kanskje oppleves sterkere for eldre utsatte. Det kan særlig gjelde de som plages av sine voksne barn og barnebarn, der skammen over ikke å ha lyktes som forelder er lett å forestille seg. Det er nettopp i en slik kontekst at de strafferettslige løsningene blir spesielt problematiske. Hvis vi forutsetter at barna, også de voksne barna, på mange måter er en del av foreldrene, kan også strafferetten komme i et underlig lys. Da vil den mot sin hensikt rette seg mot den utsatte selv, og vi er samtidig i yttergrensen av strafferettens formål og legitimitet. Strafferetten skal ideelt sett beskytte voldsutsatte, ikke ramme dem. Dermed blir politiets forebyggende og hjelpende tiltak ytterligere aktualisert, noe denne rapporten tar opp i sin fulle bredde senere.

Politiregistrert familievold mot eldre

Registreringssvikten

Tallene i figurene som skal presenteres i dette kapittelet, er hentet fra søk i PAL for STRASAK. Det var først i løpet av 2004 at politidistriktene kunne merke av familievold som en egen sakstype i STRASAK (Politidirektoratet 2011). Når det gjelder politiregistrert kriminalitet, skal man alltid huske at det foreligger betydelige mørketall. Levekårsundersøkelsen i 2007 fra Statistisk sentralbyrå viser at politiet fikk kjennskap til rundt 33 prosent av alle volds- og trusselhendelser (Statistisk sentralbyrå 2007). Tallet er trolig lavere når det gjelder familievold, fordi en nær relasjon antakelig er en vesentlig barriere for å kontakte politiet. Registreringen av familievoldssaker blir gjort ved en egen elektronisk avkrysningsrute (en såkalt «familievoldsknapp» i BL). Blir ikke denne knappen aktivert, blir saken heller ikke registrert som familievold. Enkelte studier har vist en betydelig svikt i denne registreringen, der politietterforskere rett og slett glemmer å bruke avkrysningsruten (Aas 2014). Det er likevel grunn til å tro at rutinen med elektronisk avkrysningsrute har blitt bedre med årene, og at registreringssvikten dermed har gått ned.⁷

7 Det statistiske materialet i PAL-STRASAK er levende i den forstand at tallene er i kontinuerlig endring. Det gjelder særlig saker av nyere dato som kan tas ut av systemet for videre behandling, eller flyttes til et annet politidistrikt. Noen saker kan også være gjenstand for omkodning hvor man endrer det anmeldte forholdet fra én statistikkgruppe til en annen (for eksempel at saken omkodes fra forbrytelser mot liv, legeme og helse til forbrytelser i familieforhold). Disse forholdene gjør at tallene over antall saker kan bli justert fra uke til uke. Disse endringene er imidlertid ikke store, og de vil ha minimal betydning for fremstillingen av tallene i dette kapittelet. Søkene i PAL-STRASAK er foretatt på ulike tidspunkter i løpet av sommeren 2015.

De strafferettslige bestemmelsene

Familievold er en slags sekkebetegnelse som rommer et mangfold av ulike forbrytelser som begås i nære og familiære relasjoner. En lang rekke straffebud kan listes opp, som disse: mishandling i familieforhold (jf. strl. § 219), legemsfornærmelse (jf. strl. § 228), legemsbeskadigelse (jf. strl. § 229), trusler (jf. strl. § 227), frihetsberøvelse (jf. strl. § 223), brudd på oppholds- og besøksforbud (jf. strl. § 342), skremmende, plagsom og hensynsløs atferd (jf. strl. § 390 a), tvangsekteskap (jf. strl. § 222) med mer. Politiregistrert familievold etter disse bestemmelsene viser en betydelig økning siden 2006, og årsakene til det ligger på flere plan. Det er mulig at stadig flere kontakter politiet for vold og overgrep som en har vært utsatt for, men økningen kan like gjerne skyldes endringer i politiarbeidet. Registreringssvikten kan som nevnt ha gått ned (slik at flere saker blir registrert med «familievoldsknappen» i BL), og politiet kan også ha blitt nøyere med å anmelde familievold på eget initiativ. I rundskrivet fra Riksadvokaten i 2008 blir forventningen om at politiet etablerer straffesak, presisert tydelig slik:

«Det er ikke akseptabelt å behandle meldinger om vold i familien som 'husbråk' som etter utrykning anses 'oppgjort på stedet' (...). For alle tilfeller gjelder at straks politiet forstår at en kan stå overfor en familievoldssak, skal det settes i gang etterforskning for å klarlegge hva slags straffbare forhold som kan være begått, og deres omfang og varighet» (Riksadvokaten 2008, s. 2–3).

En slik instruks fra påtalemyndigheten er åpenbart egnet til å produsere flere anmeldelser. Selv om det er mange bestemmelser i straffeloven som er aktuelle i forhold til familievold, er likevel én av bestemmelsene spesielt relevant, og det er den såkalte «familievoldsbestemmelsen». Den er formalisert i straffelovens § 219⁸, som ble revidert i 2005, og skal være skreddersydd for vold i nære relasjoner ved at den tar opp i seg kompleksiteten og helheten ved mishandling av nærstående. Bestemmelsen lyder slik:

⁸ I den nye straffeloven som blir virksom fra høsten 2015, har strl. § 219 blitt til § 282, men innholdet i bestemmelsen blir i all vesentlighet uendret

§ 219. Den som ved å true, tvinge, begrense bevegelsesfriheten til, utøve vold mot eller på annen måte krenke, grovt eller gjentatt mishandler

- a) sin tidligere eller nåværende ektefelle eller samboer,
- b) sin eller tidligere eller nåværende ektefelles eller samboers slektning i rett nedstigende linje,
- c) sin slektning i rett oppstigende linje,
- d) noen i sin husstand, eller
- e) noen i sin omsorg

straffes med fengsel inntil 4 år.

Dersom mishandlingen er grov eller fornærmede som følge av handlingen dør eller får betydelig skade på legeme eller helse, er straffen fengsel inntil 6 år. Ved avgjørelsen av om mishandlingen er grov, skal det særlig legges vekt på om den har vart over lang tid og om det foreligger forhold som nevnt i § 232.

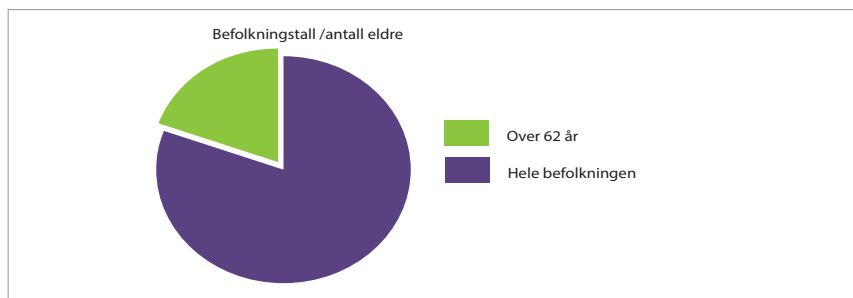
Medvirkning straffes på samme måte.

Endret ved lover 21 des. 2005 nr. 131 (ikr. 1 jan 2006 iflg. res. 21 des. 2005 nr. 1580), 25. juni 2010 nr. 46, 24. juni 2011 nr. 32.

Befolkningstall

Når man skal måle de eldre andel av politiregistrert familievold, bør det først kartlegges hvor stor andel de eldre utgjør av totalbefolkningen. Hvis vi følger denne studiens aldersgrense på 62 år, får vi denne oversikten når vi søker i Statistisk sentralbyrås befolkningsstatistikk (SSB 2015).

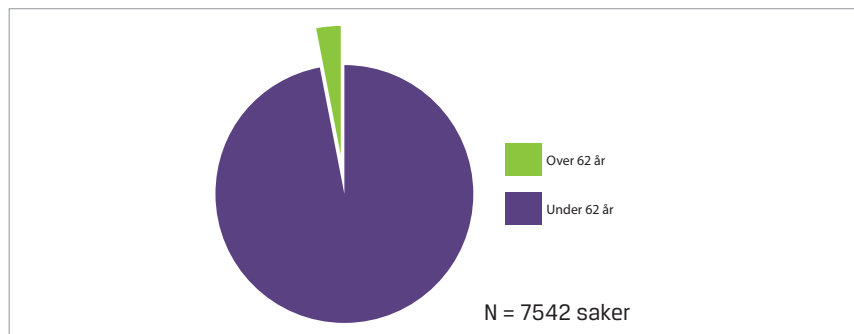
Diagram 1. Folketall – andelen eldre over 62 av befolkningen i Norge. Prosent. 2015

Andelen eldre over 62 år utgjør 19,4 prosent av befolkningen (pr. 01.01.2015), og med dette tallet som bakteppe kan vi undersøke om de eldre er over- eller underrepresentert i den politiregistrerte familievolden.

De eldres andel av politiregistrert familievold

Diagram 2. Familievold. Andel fornærmede over 62 år. 2014. Hele landet.⁹ Prosent.

Av den totale mengden politiregistrert familievold utgjør befolkningen på 62 år og eldre bare 3,4 prosent av saksmengden. Hvis vi nå fortsetter å studere denne aldersgruppen, og følger den relativt nye bestemmelsen som skal fange opp gjentakende og grovere mishandling i nære relasjoner (straffelovens § 219), får vi et nokså tilsvarende bilde:

Diagram 3. Straffelovens § 219. Andel fornærmede over 62 år. 2014. Hele landet. Prosent.

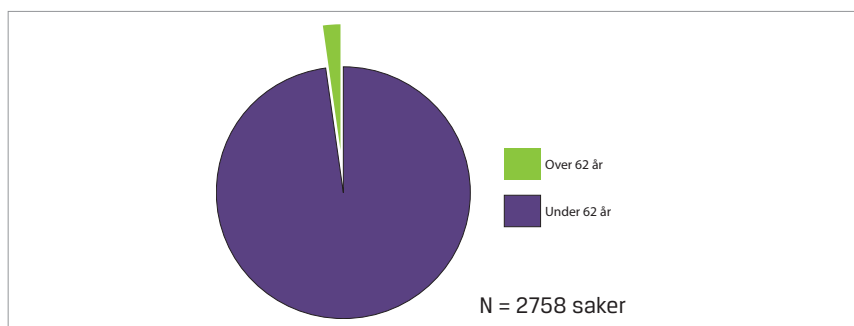

Diagram 3 følger nokså tydelig opp bildet fra diagram 2. Av den politiregistrerte familievolden etter straffelovens § 219 (mishandlingsbestemmelsen)

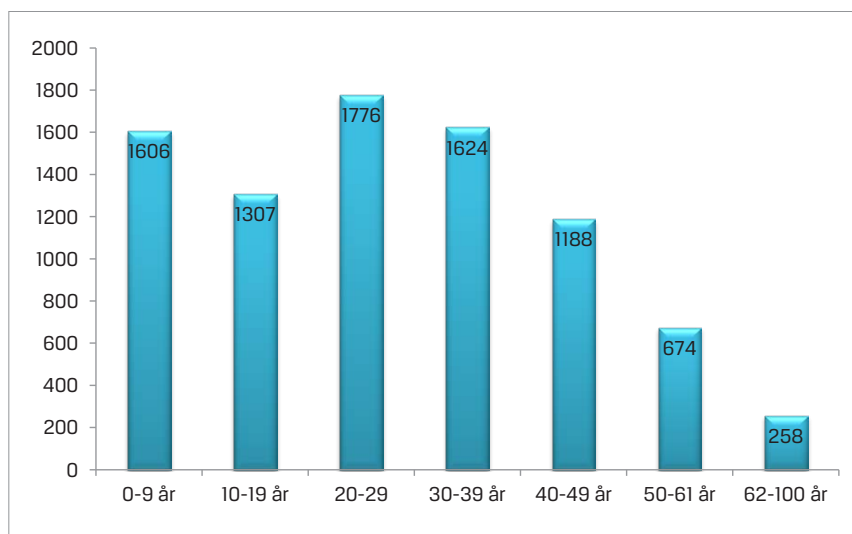
⁹ Søkene i PAL for STRASAK er gjort etter søk med feltet «Rolle» og bruken av kategorien «Fornærmet». Det betyr at det er alle saker med en fornærmet over 62 år som er inkludert. Denne begrensningen i søket gjelder alle figurene i dette kapittelet.

utgjør de eldre over 62 år 2,1 prosent av den totale saksmengden, ca. én prosentandel lavere enn for all familievold.

Registrert familievold etter aldersgrupper

Hvis vi studerer politiregistrerte familievoldssaker i de eldre aldersgruppene sammenlignet med yngre definerte aldersgrupper, får vi bekreftet bildet av de eldres meget beskjedne andel av politianmeldt familievold.

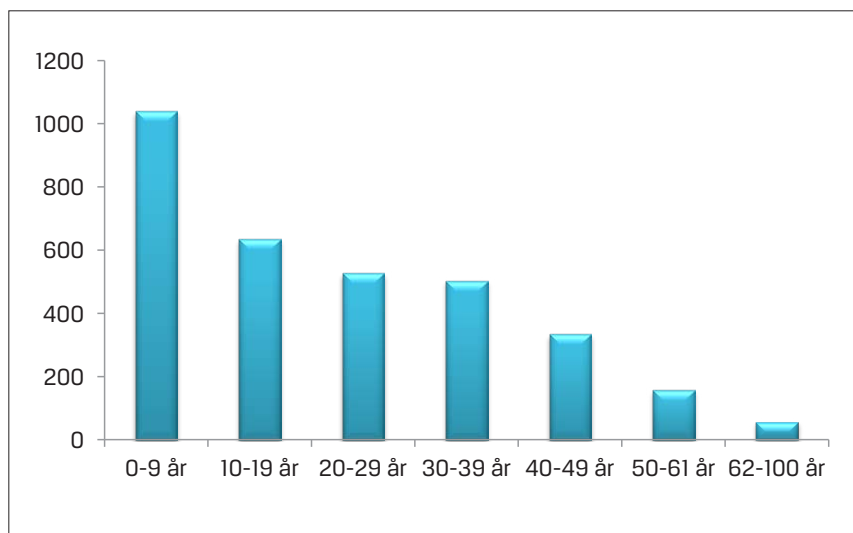
Diagram 4. Politiregistrerte familievoldssaker etter aldersgrupper. Hele landet. 2014. Absolutte tall.

Figuren viser tydelig at de eldre aldersgruppene (fra 50 år og eldre) er klart mindre representert i den politiregistrerte familievolden enn de yngre aldersgruppene¹⁰. Tilsvarende fordeling på mishandlingsbestemmelsen (strl. § 219) ser slik ut:

¹⁰ Når det gjelder de yngste aldersgruppene, kan det være ført opp to som fornærmet i én sak. Barnevernet får i tillegg til barnet selv av og til rollen som «fornærmet» i registreringen, og da blir tallene for disse aldersgruppene høyere i dette diagrammet enn det som er reelt. Det gjelder også neste diagram (diagram 5).

Diagram 5. Politiregistrerte familievoldssaker etter mishandlingsbestemmelsen § 219. Etter aldersgrupper. Hele landet. 2014. Absolutte tall.

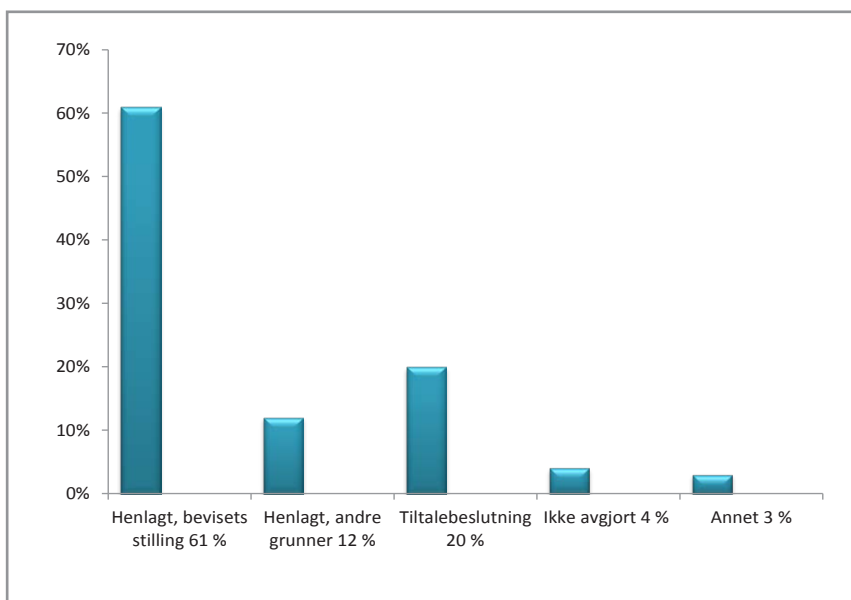

Aldersfordelingen etter § 219 viser det samme mønsteret som for all familievold. Med økende alder synker antallet saker markant når det gjelder utsattethet for gjentakende og alvorlig mishandling i nære relasjoner. Det er særlig to grunner som kan anføres bak den beskjedne andelen av eldre i politiregistrert familievold. Den ene er at det faktisk er slik at de eldre opplever betydelig sjeldnere overgrep i nære relasjoner enn yngre aldersgrupper (slik offerundersøkelsene i kapittel 3 viste). Den andre mulige årsaken er at eldre har større barrierer mot å henvende seg til politiet for mishandling som de utsettes for, noe både informantene i denne studien og tidligere studier har påpekt.

Avgjørelser av straffesaker

Et nytt sentralt spørsmål knyttet til overgrep mot eldre melder seg nå. Bli straffesakene avgjort av politiet på en annen måte for de eldre enn for befolkningen som helhet? La oss først se på saksavgjørelser for hele befolkningen, og nå forholder vi oss bare til mishandlingsbestemmelsen (§ 219).

Diagram 6. Avgjørelser av § 219-saker. Alle aldre. Hele landet. Prosent 2013¹¹.
N = 2483 saker.

Diagrammet ovenfor viser at de fleste § 219-sakene blir henlagt¹², og det vil si at etterforskningen blir stanset av ulike grunner. Den desidert vanligste begrunnelsen er henleggelse på bevisets stilling. Det betyr enkelt fortalt at politiet ikke har et godt nok bevismateriale for å kunne gå videre med saken, som å reise tiltale mot den som er mistenkt eller siktet i saken. Godt over halvparten av alle § 219-sakene ender på denne måten. Ser vi på alle henleggelsene samlet sett¹³, utgjør de 73 prosent av saksavgjørelsene i 2014. Bevisutfordringene knyttet til familievold er i stor grad forbundet

¹¹ Her er vi nødt til å bruke tall fra 2013, fordi svært mange av sakene fra 2014 ikke er påtaleavgjort på undersøkelsestidspunktet.

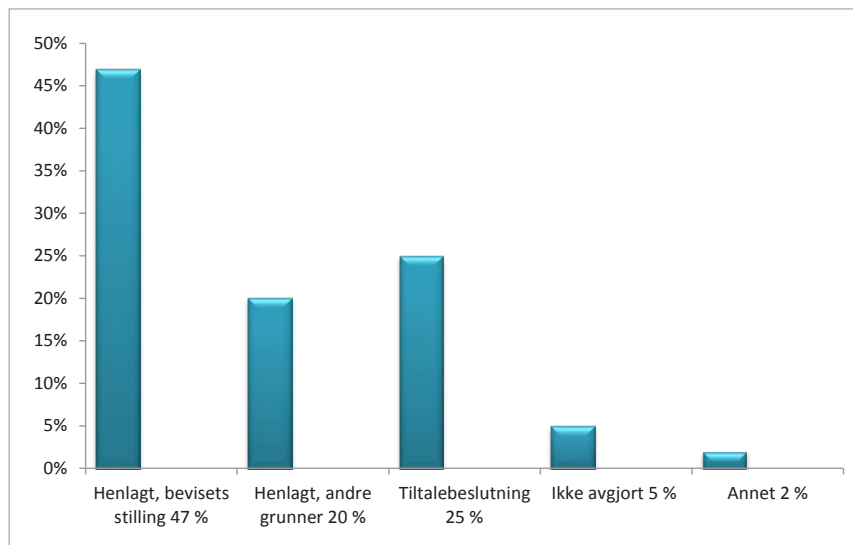
¹² I påtaleinstruksens § 17-1 heter det at når det ikke er «grunnlag for å fortsette en påbegynt etterforskning, kan politiet beslutte å innstille forfølgningen».

¹³ Det foreligger et mangfold av henleggelsesgrunner for familievoldsbestemmelsen, som: «Henlagt, intet straffbart forhold bevis», «Henlagt på grunn av mangel på bevis», «Henlagt – ikke rimelig grunn til å undersøke om det er et straffbart forhold», «Henlagt fordi anmeldte forhold ikke er straffbart», «Henlagt fordi gyldig påtalebegjæring mangler», «Henlagt fordi påtalebegjæring er trukket tilbake», «Henlagt på grunn av foreldelse», «Henlagt, tvil om gjerningsmannens tilregnelighet», «Henlagt av andre lovbestemte grunner», «Henlagt etter straffelovens § 228. 3. ledd», «Henlagt åpenbar grunnløs», «Henlagt, tvil om tilregnelighet», «Henlagt på grunn av foreldelse», «Henlagt på grunn av mistenktes død», med mer.

med typiske trekk ved denne type vold, som at den ofte er skjult fra omverdenen, fraværet av fysiske skader og at de involverte partene har ulike versjoner av hva som har skjedd («ord mot ord»). Henleggelsene må også forstås i lys av saksmengden, etterforskningsressursene og politiets prioriteringer. Mange politietterforskere klager over at antallet saker står i et (sterkt) misforhold til antall etterforskere. Da vil det også bli gjort prioriteringer som bidrar til henleggelse. Letes det i liten grad etter beviser, blir også resultatet deretter.

Diagrammet viser at 20 prosent av sakene ender med en tiltale. Da regnes også saken som oppklart. Søylen «ikke avgjort» representerer saker som ennå ikke er påtalemessig avgjort. Når det gjelder kategorien «Annet», handler det om andre saksavgjørelser, for eksempel at saken er sendt til konfliktråd, avgjort med påtaleunntatelse, avgjort utenfor straffesak med mer. Med dette helhetlige bildet som bakteppe, der hele befolkningen er inkludert, kan vi nå se nærmere på hvordan mishandlingssakene spesifikt mot eldre blir avgjort av politiet. Vi får denne figuren:

Diagram 7. Avgjørelser av § 219-saker. Aldersgruppen 62–100 år. Hele landet. Prosent. 2013. N = 59 saker

I 2013 var det 59 mishandlingsaker knyttet til voldsutsatte over 62 år, og avgjørelsene av sakene viser grovt sett likhet med det generelle bildet¹⁴. Det er nesten tilsvarende andeler som ender med henleggelse og tiltale for de eldre som for hele befolkningen, og det er ut fra disse tallene ikke grunnlag for å hevde at saker som omhandler mishandling i nære relasjoner, avgjøres på en særlig annerledes måte for den eldre delen av befolkningen.

¹⁴ De faktiske tallene for saksavgjørelsene i aldersgruppen 62–100 år ser slik ut: Henlagt på bevisets stilling: 28 saker, Tiltalebeslutning: 15 saker, Henlagt – ikke rimelig grunn til å undersøke om det er straffbart forhold: 2 saker, Henlagt på grunn av mistenktes død: 2 saker, Henlagt pga. tvil om gjerningspersonens tilregnelighet: 1 sak, Henlagt fordi allmenne hensyn ikke krever påtale mot anmeldte: 1 sak, Henlagt fordi anmeldte forhold ikke er straffbart: 1 sak, Henlagt fordi gyldig påtalebegjæring mangler: 1 sak, Henlagt fordi påtalebegjæringen er trukket tilbake: 2 saker, Henlagt etter straffelovens § 228 3. ledd: 1 sak, Henlagt pga. manglende saksbehandlingskapasitet: 1 sak, Påtaleunntatelse: 1 sak, Ikke avgjort ennå: 3 saker.

Tre straffesaker for vold mot eldre i nære relasjoner

Domfellelse

En politietterforsker forteller meg om en kvinne på nærmere 90 år som hadde søkt tilflukt i en bolig i nærheten av sitt hjem fordi hun hadde blitt fysisk angrepet av datteren. Tross utfordringer i kommunikasjonsprosessen, pga. svekket hørsel, snakket patruljen med den utsatte kvinnen, og fikk avdekket et langvarig mishandlingsforhold. Datteren beskrives som psykisk syk og svært manipulerende. Moren forklarte at datteren hadde tatt et hardt grep rundt armene hennes, ristet henne og klort henne. Politiet tok foto av skadene hennes – som blant annet bestod av bloduttredelser og kloremarker. Bildene ble senere lagt inn i en fotomappe (illustrasjonsmappe) i straffesaken mot datteren.

Politipatruljen på stedet ringte jourhavende jurist, som besluttet at datteren skulle pågripes. Patruljen kjørte deretter moren hjem, og kunne samtidig forsøke å pågripe datteren som bor hos sin mor (til tross for at hun har egen bolig). Da politiet ankom morens hjem, var ikke datteren i huset. Politiet kunne ved selvsyn se at boligen på ulike måter bar preg av datterens dominans over moren. Under politibesøket ringte datteren til sin mor, og politiet kunne høre hennes nedlatenhet overfor moren. Da politiet selv ringte til datteren var hun ikke interessert i å snakke med politiet og avbrøt samtalen. Hun ble senere på dagen pågrepet, siktet og satt i arrest, hvor hun måtte tilbringe natten. I politiavhøret dagen etter gjøres hun kjent med sine rettigheter om at hun har rett til å la seg bistå av en forsvarer, og at hun har ingen plikt til å forklare seg til politiet. Avhøret blir tatt opp på lyd- og bilde-

opptak. Under avhøret tilbakeviser hun det meste av det moren har forklart til politiet så langt, og føler oppholdet i arresten som dypt krenkende og urettferdig. Hun har alternative forklaringer på hva moren har sagt til politipatruljen, og kommer med nokså grove anklager mot moren. I datterens forklaring er det snarere moren som er den dominerende parten, og det gis en rekke eksempler på morens vanskelige væremåte. Hun erkjenner ingen straffeskyld for mishandling av moren på noen måte.

En uke etter avhøret av datteren gjennomfører politiet et formelt avhør av moren. Politiet reiser hjem til denne aldrende kvinnen for å ta avhøret, og hun blir, slik politiet plikter å gjøre, gjort kjent med anmelder- og vitneansvaret, retten til å la være å forklare seg for politiet og retten til å la være å vitne for domstolen om forhold som kan utsette henne selv eller noen av hennes nærmeste for tap av sosialt omdømme eller vesentlige velferdsstap (jf. straffeprosesslovens §§ 122 og 123). Også dette avhøret ble tatt opp på lyd og bilde. Moren forklarer seg både om de aktuelle hendelsene som medførte politiutrykningen og samlivet med datteren i sin helhet. Moren utdyper det hun forklarte til politipatruljen, og forteller at datteren har utsatt henne for vold siden ungdomstiden. En lang rekke voldshendelser har oppstått gjennom flere tiår, og datteren beskrives som brutal. Flere konkrete og til dels alvorlige voldshendelser, som har medført en rekke skader, blir omtrentlig tidsangitt. Datterens dominans overfor moren beskrives blant annet i at hun nektes både å bruke sine egne eiendeler som hun vil, og å plassere eiendelene hvor hun selv ønsker i sin egen bolig. Forklaringen avslører videre det som tidligere i denne rapporten er beskrevet som økonomiske overgrep hvor datteren skal ha forlangt å få store deler av morens pensjon.

Når det gjelder spørsmål om påtalebegjæring, ønsker ikke moren at datteren skal straffes for noen av de beskrevne ugjerningene. Grunnen til det er at hun opplever at datteren er psykisk syk. Imidlertid aksepterer moren at fagfolk som har behandlet henne, kan løses fra taushetsplikten for å bidra til straffesaken mot datteren. Til tross for at datteren er ilagt et besøksforbud, ønsker moren at datteren skal få flytte tilbake til hennes hjem fordi hun er bekymret for henne. Moren blir gjort kjent med at hun har rett til å få hjelp av en bistandsadvokat, men må kontakte denne selv. Hun får også tildelt

søknadspapirer for statlig voldsoffererstatning. Politiet bringer deretter denne saken inn for domstolen, som til slutt dømmer datteren etter mishandlingsbestemmelsen (jf. strl. § 219) til samfunnsstraff for overgrepene mot moren. Det spesielle i denne historien er at en voksen datter faktisk blir dømt for overgrep mot sin mor. Mer vanlig er det at straffesakene får et annet utfall, noe de neste eksemplene vil fortelle om.

Påtaleunnløst og konfliktråd

En politiadvokat forteller meg om en aldrende kvinne langt over pensjonsalderen som var utsatt for vold fra sin voksne datter. Hun skulle ha blitt påført blåmerker, kutt i bakhodet og hovne lepper som følge av mishandlingen. Det er morens andre datter som meldte fra til politiet om dette. Politiet reiste ut til adressen med to etterforskere for å ta et avhør av den eldre kvinnen, men som politiadvokaten forteller, er hun – *svært gammel og har meget dårlig hukommelse*. Det ble forsøkt med politiavhør av kvinnen, men hun fremstod som forvirret, og politiet kom ingen vei med det forsøket. Det ble imidlertid tatt foto av blåmerker på kroppen hennes. Politiets mistanke om vold ble også styrket ved datterens (som meldte fra til politiet) forklaringer om voldshandlinger påført moren. Svigersønnen forklarte til politiet at den voldsutsatte var redd for at datteren skulle bli mer aggressiv hvis politiet ble involvert. Hjemmesykepleieren til moren ble avhørt på telefon og bekreftet den eldre kvinnens utsatthet for mishandling. For eksempel skal hjemmesykepleieren ha hørt den utsatte si at datteren prøvde å ta livet av henne. Samtidig forklarte hjemmesykepleieren at den mistenkte datteren fremstår som omsorgsfull overfor moren.

I legeerklæring uttales det at blåmerkene kan sammenfalle med at mistenkte har holdt moren (fornærmede) hardt, men at det ikke kan utelukkes at hun har fått synbare merker etter medisinbruk. Det nevnes også mulig «falltraume» når det gjelder et merke i bakhodet.

I politiavhøret av mistenkte avviste hun voldsutøvelse, og anførte økonomiske motiver hos søsteren som meldte fra til politiet. Melderens mening på sin

side at det er den mistenkte søsteren som har økonomiske motiver. Samlet sett var politiadvokaten såpass i tvil om omfanget av voldsutøvelsen at han utferdiget en påtaleunntatelse¹⁵ for at datteren hadde holdt i moren. Påtaleunntatelsen satte som vilkår at søstrene måtte håndtere sin konflikt i konfliktrådet. I sin redegjørelse for beslutningen forklarer politiadvokaten følgende på e-post til meg:

«At fornærmede er «rotete» (eller mer presist: «svært gammel og har meget dårlig hukommelse») er nøkkelen til at vi landet på § 228 første ledd for å ha holdt hardt i moren slik at det ble blåmerker. Uten hennes forklaring vet vi ikke (får ikke avklart) om hun har blitt utsatt for mer omfattende vold. Vi var skeptiske til å stole fullt og helt på melder (datter), siden hun var i mulig arvekonflikt (i vid forstand) med mistenkte (datter/søster) – altså manglet objektive og gode vitner. For hjemmehjelpen hadde blitt forklart at mistenkte «prøvde å ta livet av henne», noe som blir for upresist (drapsforsøk var det heldigvis ikke tegn på...). Legeerklæringen kunne ikke hjelpe oss, i alle fall ikke ut over enhver rimelig tvil (synbare merker pga. medisinerbruk og merker etter mulig «falltraume»). Så ja: Uten andre vitner blir man veldig avhengig av en god fornærmet (som i alle 219-saker), og når hun er gammel og rotete, blir det vanskelig».

Et avgjørende moment for denne straffesaken var den eldre kvinnens manglende evne til å forklare politiet hva som hadde skjedd. Hadde hun vært i stand til det, kunne saken fort blitt knyttet til den mer alvorlige bestemmelsen om mishandling av nærstående (jf. strl. § 219). Vi ser med andre ord et eksempel på at alderdommen i seg selv har betydning for en strafferettslig avdekking av mishandling. I den forbindelse kan andre aldersrelaterede trekk ha betydning for synliggjøring av overgrep mot eldre. Som politiadvokaten påpekte, kan merker på kroppen skyldes medisinerbruk eller fall. Det er også lettere for potensielle gjerningspersoner å bli trodd på at skader på eldre skyldes naturlige hendelser som for eksempel fall på grunn av svekket balanse¹⁶. Da vil tilstrekkelig tvil ha sneket seg inn i saken, og politiet kan gå bort fra de mer alvorlige voldsbestemmelsene og enten henlegge saken på

¹⁵ Etter straffelovens § 228 første ledd.

¹⁶ Det kan også virke motsatt, at skader på eldre som faktisk skyldes naturlige hendelser, kan bidra til mistanke om voldsbruk, og medføre alvorlige konsekvenser for de pårørende. En av politiutøverne i intervjuet forteller i den forbindelse om en eldre mann og hans sønn som ble pågrepet av en politipatrulje for vold mot den aldrende moren i huset. Da sannheten kom for en dag, viste det seg at kvinnen hadde pådratt seg skadene etter et epileptisk anfall. Hun var ikke utsatt for noen voldshandlinger. Legejournalen kunne dokumentere at de mistenkte i saken hadde snakket sant, noe politipatruljen på stedet ikke hadde festet tilstrekkelig lit til.

bevisets stilling, eller la saken falle ned på det som kan bevises – som for eksempel bestemmelsen om legemskrenkelse (jf. strl. § 228 1.ledd). Politadvokaten begrunner videre løsningene han valgte:

«Med klarere bevis/fornærmede ville det vært naturlig å ta ut tiltale for § 228 – vi ligger her på kort ubetinget, og ville argumentert for parallell til 219-sak. Men moren ville jo ikke fått noe ut av en rettssak (fornærmedes rettigheter styrket siden 2009 (?) – oppleve rettferdighet skjer fyllest), og ville heller ikke opplyst saken noe særlig. Da blir det fort bøtenivå (normalt med § 228 i nedre sjikt). Og en bot her var ikke noe særlig vits; vi ønsket å beskytte moren (mistenkte fikk besøksforbud) og forsøke å legge konflikten død (konflikten om mor – det virket som de faktisk sloss litt om henne og hennes gunst – og arv), og tenkte at påtaleunntatelse med vilkår om megling ville være beste løsning. Og her kom man til en løsning etter (relativt) kort tid, som gjorde at begge døtrene kunne besøke mor på aldershjemmet.»

Her ser vi også et interessant eksempel på at politiet tenker konsekvensetisk og ikke bare pliktetisk i sin yrkesutøvelse. Det vesentlige var å etablere en reaksjon som er best egnet til å redusere konfliktnivået i familien. Da er neppe bot mot én av familiemedlemmene den beste løsningen. En bot for straffbare handlinger i nære relasjoner kan også ramme offerets økonomi. Mekling i konfliktråd er for øvrig anbefalt av norske myndigheter i «Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2008–2011» (Justis- og politidepartementet 2008). Det presiseres i denne handlingsplanen at det bør opprettes et «sivilt spor» med tilrettelagte samtaler med de involverte partene i familievoldssaker. I dette dokumentet erkjenner myndighetene at det ordinære rettssystemet ikke er tilstrekkelig for håndteringen av denne typen vold, på denne måten:

«Forestillingen om rettsapparatets 'helende effekt', særlig i saker der det er en nær relasjon mellom offer og overgriper, må trolig dempes. Vi vil derfor, i tillegg til rettsapparatets behandling av de straffbare forhold, åpne for å søke nye veier for å bistå den som har vært utsatt» (Justis- og politidepartementet 2008, s. 11).

Hensikten med konfliktrådsbehandling er at lovbrutere og ofre kan møtes for å nå frem til en felles forståelse av skaden som har skjedd, og hvordan de kan forsones og leve videre. Det er selve møtet og dialogen som fremheves som verdifullt med konfliktrådsprosessen i voldssaker (Haslund & Hydle

2007). Konfliktrådsbehandling av straffesaker faller inn under «restorative justice». RJ er den internasjonale betegnelsen på en metode, ideologi og prosess som representerer et alternativ til strafferetten, og kan best oversettes med «gjenopprettende rett» på norsk. Her settes verdier som tilgivelse, fred og forsoning i førerretet – og ikke straff for å avskrekke eller rehabilitere.

Saken henlagt

En politietterforsker forteller om en kvinne på nærmere 80 år som har vært utsatt for vold og trusler av sin voksne sønn. Sønnen har rusproblemer. Morens andre sønn har ringt til politiet for å melde fra om at moren blir mishandlet av broren. En politipatrulje rykker ut til adressen, hvor både mor og den mistenkte sønnen befinner seg. Moren er tydelig oppskaket, og sønnen er åpenbart beruset. Patruljen skiller partene, slik de har for vane i slike oppdrag, og snakker med hver sin part. Avhøret av moren blir tatt opp på lyd-bånd i leiligheten (såkalt straksavhør/straksetterforskning). Hun snakker med skjelvende stemme og forteller at hun ikke lenger har helse til å tåle sønnens behandling. Hun forteller videre at hun ikke tør å lukke øynene når sønnen er i leiligheten hennes. Sønnen er hos henne hver dag, og moren sier at han blir *slem* når han drikker. Sønnen blir pågrepet og satt i arrest for natten. I politiavhøret dagen etter erkjenner han ikke annet enn at han har brukt stygt språk mot moren. Han sier at han har kalt henne *senil* og lignende, erkjenner at det kan være psykisk terror, men han kan ikke huske om han har truet henne.

Etterforskeren som forteller denne historien, reagerer på hvordan hennes kolleger har håndtert denne saken. Hun finner i papirene sine at politiet har lagt til grunn at sønnen har mishandlet moren på ulike måter gjentatte ganger. Slik etterforskeren leser saken, burde familievoldsbestemmelsen (straffelovens paragraf § 219) vært anvendt her. Denne bestemmelsen skal som tidligere vist fange opp gjentakende mishandling og kompleksiteten/helheten når det gjelder vold i nære relasjoner. Hun ser imidlertid at saken bare er kodet på en enkel fysisk voldshendelse (det vil si legemskrenkelse –

jf. straffelovens § 228, som har langt lavere strafferamme enn § 219). Etterforskeren mener at den sannsynlige grunnen til det er at voldshendelsen som politipatruljen rykket ut til, er lettere å bevise. Gjentatt mishandling, slik familievoldsbestemmelsen krever, er derimot vanskeligere å bevise. Saken blir senere henlagt, og hun formidler sin frustrasjon selv:

Hun har sagt at hun ikke lenger har helse til å tåle behandlingen fra sin sønn – det jeg synes er veldig trist, er at den her fikk vi inn for under to uker siden – og den saken er allerede henlagt. Etter mine vurderinger har man ikke snudd hver eneste stein i den saken – man har ikke gjort det man skal gjøre – for å dekke mønsteret og langvarigheten... Det må ha skjedd flere ganger, men så har man fokusert på den hendelsen hvor politiet kommer – så har man skrevet en § 228-sak, og så går man for henleggelse.

Hun liker dårlig at en sak faller ned på bestemmelsen om legemsfornærmelse når mishandlingsbestemmelsen kunne vært anvendt i stedet. Hun forklarer videre:

Men så kan du jo si at det er så lite folk, så få ressurser, det er så sprenget, at det er ikke de sakene vi snur alle steiner i. Det er ikke de sakene vi legger sjela vår i. Dessverre, etter en viss alder så orker ikke de fornærma den belastningen – det er alder, det er sykdom, og det krever så mye mer. Vi er litt sånn i politiet pga. ressursene og tid og alt det her – så tar vi gjerne de sakene folk er sterke og står på og kommer og er engasjert selv. Når du har en som er over 80 år og kanskje ikke har den orken – og sårbarhetsfaktoren – det med alderen da – som gjør at saken koker ned til ingenting.

Det er velkjente trekk ved politiarbeidet som kommer til uttrykk her. Familievoldssaker lider under det faktum at de er ressurskrevende å etterforske, og etterforskningsressursene er generelt sett knappe. Politietterforskere sitter ofte med saksbunker de ikke makter å komme til bunns i. Da blir gjerne hurtige henleggelse en måte å løse sakene på, og man konsentrerer seg heller om saker der sannsynligheten for oppklaring synes å være størst. Det er interessant å merke seg at etterforskeren bringer inn alderen til den voldsutsette som et moment i forhold til henleggelse. Voldsutsettes alder kan gi politiet en tro på at hun ikke orker eller ønsker å stå i straffesaksprosessen, og da føles det lite motiverende å legge anstrengelser og ressurser i saken. Den aldrende kvinnen i denne saken trakk også påtalebegjæringen tilbake, hvilket innebærer at hun ikke ønsket sønnen tiltalt og straffet. Da blir saken som

oftest henlagt, forklarer etterforskeren. Hun etterlyser i disse resonnementene et bedre rettsvern for eldre med disse betraktningene:

Dommeravhør for barn, der har vi fått system på det – nå funker det. Jeg erfarer at vi tar det seriøst, vi har frister, vi har bistandsadvokat, vi har barnevernet, vi har politiet, vi har samhandlingsrutiner rundt det med barn og vold – men hvorfor kan vi ikke ha samme system på eldre? For sårbarhetsfaktorene er de samme – hvordan kan en 85 år gammel dame, kanskje med benskjørhet, komme seg til en politistasjon?... Jeg føler at akkurat på det området bryter vi menneskerettigheter – vi kan ikke leve med at vi vet at det er en 80-åring som har problemer, som blir utsatt for trusler og vold, så henlegger vi en sak og så blir det med det.

Det er interessant at hun sammenligner barn med eldre i forhold til sårbarhet, og at for de eldre har ikke politiet på langt nær tilsvarende rutiner og struktur for det strafferettslige arbeidet med vold i nære relasjoner som det er etablert når det gjelder barn.

Politiets bidrag av forebyggende og hjelpende karakter

Politiets symbolske rolle

Det kan identifiseres flere symbolske sider av politirollen som ligger hinsides hva politiet oppnår av konkrete løsninger i det strafferettslige eller forebyggende sporet. Politiet representerer symbolsk sett forskjellen mellom rett og galt, og har helt spesielle forutsetninger for å være en grensesetter i samfunnslivet. Lars Holmberg finner at politiet spiller rollen som lovens håndhever med politiuniformen som «performativt redskap» (Holmberg 1999, s. 214). En av informantene i Vern for eldre leser politiets bidrag for utsatte eldre i tråd med denne forståelsen av politirollen når hun resonnerer:

Altså politiet i mitt hode er jo de som understreker at dette her er faktisk straffbare handlinger – det er ikke lov å oppføre seg sånn – det er det viktigste signalet – som ingen andre kan gi enn politiet... sånt aksepteres ikke. Så kan jo den voldsutsatte eventuelt vurdere å si nei – her går jeg ikke videre – jeg trekker det – pga. relasjonen eller – kanskje finner jeg andre måter å løse det på enn å gå til en rettssak. Men da har han i hvert fall fått det tydelige signalet om at dette her er faktisk uakseptabel atferd – istedenfor at du sitter der og tenker at skal jeg tåle eller skal jeg ikke tåle – Den tydeliggjøringen eier politiet, og det behøver ikke nødvendigvis å si at man skal lage stor rettssak – at all relasjon er tapt forever – det kan være at mange velger å trekke saken fordi de ikke ønsker å gjennomføre en rettssak.

Det er politiets rolle som grensesetter som fremheves her, der selve signalet om rett og galt settes i førersetet. Politiet er med sin unike autoritet i posisjon til å opptre tydeligere som normsendere enn noen andre profesjonelle aktører. I Vibeke Lunds intervjuer med voldsutsatte kvinner, og deres erfaringer med politiet, lyder et av hovedfunnene slik: «Kvinnene jeg intervjuet, ønsket seg først og fremst mer forståelse og omsorg fra politiet. Eller en form

for bekreftelse på at politiet var på deres parti» (Lund 1992, s. 6). Den konklusjonen tydeliggjør også voldsutsattes behov for politiet som normsendere. Tilsvarende kan vi finne i Carolyn Hoyles studier både av volds ofre og politibetjenter i Thames Valley i England når det gjelder familievold. Bare en mindre gruppe av kvinnene i hennes materiale ønsket mannen arrestert – for øvrig et ønske patruljene i stor grad respekterte. Tilkalling av politiet var motivert ut fra behovet for å stoppe en situasjon fremfor straffesaksbehandling. Noen av kvinnene ringte politiet bare for å skremme mannen (Hoyle 1998, s. 188–194). Over tre fjerdedeler av Hoyles informanter trengte råd og informasjon om både deres kortsiktige og langsiktige valgmuligheter. De ønsket noen å snakke med om sine problemer – noen de kunne dele sin erfaring med uten å bli overtalt til raske beslutninger som de ikke var modne for. Det var først og fremst moralsk og praktisk støtte kvinnene trengte, og mange av dem følte at politiet ikke brukte nok tid på dem.

En av krisesenterlederne i intervjumaterialet viser til politirollens autoritet når det gjelder å oppnå løsninger hos andre instanser for voldsutsatte. Hun forklarer:

Det som vi ser, er jo at hvis vi har fått lov å koble inn politiet – så er det lettere å få hjelp av de andre kommunale instansene – for eksempel til å finne ny leilighet – sånn at det aktuelle voksne barnet ikke vet hvor mor eller far bor.

I denne uttalelsen ligger det erfaringer om at kommunale aktører i større grad vil mobilisere sine tjenester hvis politiet først er koblet inn. Jeg har tidligere dokumentert at politiet kan fungere som en slags plog i hjelpeapparatet der for eksempel NAV kan håndtere behovene til en voldsutsatt med økt alvor hvis politiet er koblet inn i saken (Aas 2014). Krisesenterlederen finner en slags dobbelt effekt her med disse ordene: *det får den doble effekten – at en både får med besøksforbudet, men får òg lettere hjelp*. Et besøksforbud (som politiet rår over) mot den voksne sønnen som plaget foreldrene sine, fungerte som en slags katalysator for andre former for hjelp som andre aktører kontrollerer. Logikken i dette er trolig at når politiet er trukket inn i en konflikt, vil andre lettere kunne se alvoret i konflikten og utløse sine ressurser. Igjen står tolkningen av politirollen, og dermed dens symbolske sider, sentralt i bidraget for volds- og trusselutsatte. I tillegg har hun hatt stor glede av

politiautoriteten når det gjelder å få hjelp av politiet hvis noen av hennes brukere får angstanfall eller lignende på krisesenteret.

Det er noe med det at den uniformen inngir jo en autoritet og en respekt som mange av dem trenger – for på en måte å hente seg inn igjen – det gjør vi jo gjerne et par ganger i måneden.

Politiet trenger sjelden å bruke fysisk makt i slike hendelser, forklarer hun, utover for eksempel å holde den utagerende fast for å unngå skader. Politibetjentenes personlige evne til å dempe konflikter er selvsagt viktig, men uniformen i seg selv kan være nok til å roe ned en situasjon.

Tverrfaglig samarbeid

Mye av politiets hjelpende og forebyggende arbeid handler om deres samarbeid med andre aktører. Politiet erkjenner selv at de er helt avhengige av hjelp og samarbeid med andre instanser for å kunne jobbe forebyggende, særlig i arbeidet med familievolden. Politiet har tross alt et begrenset repertoar overfor ulike kriminalitetsformer, og virkemidlene for å forebygge ligger ofte hos andre offentlige aktører eller frivillige organisasjoner (Bjørge 2015, s. 13). Politirellen i det tverrfaglige samarbeidet kan variere etter hvor mye politiet engasjerer seg i problemet, hvem som tar initiativ til å løse det, og hvem som blir sittende som problemeier. En familievoldskoordinator i politiet viser at hun tar hovedrollen i det tverrfaglige samarbeidet ved først å kartlegge behovene gjennom en samtale med den voldsutsatte. Etter en slik kartlegging kaller hun inn sine samarbeidsparter, og etablerer en ansvarsgruppe for å fordele oppgaver. I slike møter kan hun utfordre NAV, kommunale tjenester etc. med spørsmål om hva de kan bidra med. Først når hun ser at hjelpeapparatet følger opp, kan hun *slippe saken*, forklarer hun. Et annet eksempel på at politiet tar initiativet i det tverrfaglige nettverket, blir gitt av en etterforsker i intervjumaterialet når hun forteller:

Så har vi klart å få til noen tverrfaglige møter her på en rusmisbruker nå – som er veldig plagsom i forhold til sin gamle mor. Nå hadde han faktisk tatt kvelertak på henne. Han bodde for seg sjøl, i en rønne, var avhengig å ta buss inn til byen, så

fikk han ikke lov til å kjøre buss mer for han begynte å bli innpåsletten på unge jenter... og truende på andre passasjerer.

Denne mannen viste seg å bli en plage for hele bygda, ikke bare for sin aldrende mor. I slike tilfeller er det gjerne politiet som blir den første proble-meieren, men ser seg nødt til å forsøke å overføre problemet til andre instan-ser. Etterforskeren forteller videre:

Den som var pådriver i den saken her, var jo min sjef – krimsjefen her – han hadde veldig god tone med mor – for innimellom så bor denne mannen hos moren sin. De har det bra, og har felles interesser, som gjør at dette funker. Så ramler han litt utpå igjen, og da kommer politiet på banen og følger litt med henne igjen. Igjen altså så hjelper det å se folk – se hva de holder på med – men vi er jo redd for at han skal gå av når som helst igjen da. Det som videre skjedde, var at kollegaen min (krimsjefen) fikk i stand tverrfaglige møter – med kommunen og psykiatrien – og fikk på plass denne diagnosen her.

Det ble psykiatrien som ble rett adresse for denne mannen. Han fikk en diag-nose, og han ble erklært som strafferettslig utilregnelig. Politiet så derfor ikke det strafferettslige sporet som relevant for å løse problemet. Psykiatrien kunne av ukjente grunner ikke holde lenge på denne mannen, og han ble igjen politiets ansvar. Politiets tilbakevendende løsning for mannen blir skissert på denne måten:

Når det skjer noe, er det politiet som framstiller han for legevakt og forteller om hans diagnose – og vi har en kontaktperson på sykehuset som vi henviser til. Dette er lagt inn i oppdragsloggen. Dersom vedkommende opptrer slik og sånn – vurder fremstilling for legevakt.

Likevel bor han stadig hos moren sin, men politiet stoler på at de har etablert såpass god kontakt med moren at de regner med at hun tilkaller politiet når sønnen blir utagerende. (Mer om tverrfaglig samarbeid senere, i kapittelet om SARA-programmet.)

Politiet som skaper et pusterom for den utsatte

En ansatt i Vern for eldre gir et eksempel på et klassisk scenario når det gjel-der overgrep mot eldre, og det handlet om en sønn som plagde sin mor i den

grad at hun var både livredd og utslitt av relasjonen til sitt avkom. Sønnen slet både med rus og psykiatrisk lidelse. Politiets bidrag for den eldre kvinnen fremkommer i følgende dialog med den ansatte:

De hadde hatt avhør første dag – tok samtaler med dama neste dag for å trygge, for å snakke sikkerhet – for å trygge henne på at hun var i sikkerhet – hun ble helt utslitt – for hun synes hun snakket for mye med politiet – he he (latter). Men jeg ble veldig beroliget – det er veldig godt for meg å vite, for jeg hadde jo ikke sjans – jeg sitter her og kan verken utstede det ene eller det andre, eller kan gjøre noe med voldsutøveren.

Jeg spør om på hvilke måter politiet trygget henne, og hun svarer: Besøksforbud, voldsalarm, ta voldsutøveren inn og sette han på glattcelle så lenge de kunne.

Jeg spør: Hvordan reagerte mor?

VFE: Hun synes nok godt de kunne ha beholdt han der lenger – hun var ganske fornøyd så lenge han satt der.

Morens ønske var todelt: Hun ville ha sønnen vekk, dernest at han fikk hjelp for sine problemer. Det første ønsket er politiet åpenbart egnet til å oppfylle. Politiet kan som den eneste samfunnsaktør bruke fysisk tvangsmakt, eller trussel om dette, for å løse et akutt problem. Her er vi ifølge Egon Bittner helt i kjernen av hva politiets samfunnsmandat eller samfunnsfunksjon handler om. Politirellens fremste oppgave er å løse alle mulige akutt- og krisesituasjoner – «in which force may have to be used» (Bittner 2005, s 165). Politiarbeidet handler imidlertid sjelden om faktisk å bruke fysisk makt for å løse slike problemer. Det er som regel ikke nødvendig, men politiet mobiliserer sin kjerneoppgave når hendelser kanskje (i verste fall) må løses med muskelkraft for å tvinge noen til å føye seg. I akutte og utagerende tilfeller av for eksempel familiekonflikter, nabokonflikter, ungdomskonflikter, utelivsbråk som må stoppes umiddelbart, vil de involverte partene være innforstått med at politiet *kan* komme til å bruke fysisk makt hvis ikke andre løsninger når frem. Det er nettopp det som gjør politiets inngripen både etterspurt og effektiv, og det er først og fremst i retten til maktbruk at politiets autoritet hviler (Waddington 1999, s. 30).

Den ansatte i Vern for eldre erklærte seg, som vi så, maktesløs i forhold til denne sønnen. I en slik akutfase er det bare politiet som kan håndtere situa-

sjonen. For den eldre moren ligger verdien av politiets bidrag både i at hennes sikkerhet tas på alvor, og at hun fikk et kjærkomment pusterom, og kanskje tid til å områ og samle seg. I beste fall får hun et frirom til å tenke over hvilke beslutninger hun vil gjøre i forhold til sønnen sin. Denne akuttløsningen er imidlertid ikke fullgod for moren, hun ønsker jo også mer varige løsninger ved at sønnen får hjelp til å leve sitt eget liv. Et slikt ønske er naturlig nok langt vanskeligere å oppfylle, både for politiet og andre.

Hjembesøk

En ansatt i Vern for eldre forteller om en eldre kvinne som slet med sin voksne sønn. Han bodde fortsatt hjemme hos sin mor og var arbeidsledig. Situasjonen beskrives slik:

Han var oppe på natten og bråket – og gjorde ting – hun ville ha han ut, og han ville ingenting. Han ville ikke kommunisere med moren i det hele tatt... Situasjonen var veldig fortvilende – han var veldig sånn psykisk – utøvde psykisk vold mot moren da – ikke verbalt, men nonverbal kommunikasjon – la ting i veien for henne så ting ikke var bra (dvs. han motarbeidet moren hele tiden).

Problemet med sønnen hadde pågått i lang tid da denne fortvilte kvinnen ringte til Vern for eldre, og fortellingen fortsetter på denne måten:

Så kom jeg i kontakt med familien, mor og sønn, jeg tok en prat med sønnen, og han skulle forbedre seg, men det ble ikke bedre. Så kom politiet inn i bildet igjen – da var jeg til stede jeg også. Da politiet var der, mente de at han måtte ut av huset for å få det bedre... jeg hadde veldig gode erfaringer med dem (politiet) da de kom – det var veldig ålreit å samarbeide med dem.

Det er særlig politiets vilje til å komme på hjemmebesøk til familier som sliter på denne måten, hun berømmer:

Det syns jeg er veldig fint gjort av politiet – at dem gjør det – at dem stiller opp på sånne ting. Det er jo veldig alvorlig for dem det gjelder – bare det at dem viser seg kan gjøre at det endrer situasjonen.

Hun forteller at politiet har vært velvillige når hun har bedt om bistand, og svarer et klart ja på spørsmålet om hun opplever at politiet tar overgrep mot

eldre på alvor. Hun henvender seg gjerne til familievoldskoordinatoren i politiet hvor hun spør om råd og veiledning, og legger til: *Om dem vil bli med meg på et hjemmebesøk, så gjør dem det, og vurderer saken.* Hun erfarer også at politiet har en god opptreden i slike oppdrag, hvor de er konkrete i sin tilnærming, og hun eksemplifiserer politiets typiske stemme til det voksne barnet slik: *sånn og sånn er det – og nå gjør du det – fordi at foreldrene dine må få fred!* En av kritesenterlederne i intervjumaterialet forteller at når kritesenteret samarbeider med politiet på denne måten, kan det truende (og kanskje konflikteskalerende) ved politirollen reduseres for de eldre:

Det er jo det vi ser at når vi kan spille på lag med politiet, så trenger det ikke bli så alvorlig...de eldre har jo så utrolig høy terskel for på en måte å plage noen – enten det er politiet eller kommunale instanser. Men det å si at nå sier denne kjekke politimannen her at han kan snakke med sønnen din – så føles ikke det så vanskelig som å gå til anmeldelse eller voldsalarm eller besøksforbud. Bare at de tar en prat – vi er jo veldig opptatt av hvis vi kan jobbe på det lave nivået – det ser vi jo at politiet er kjempeflinke til her.

Det er flere interessante sider av politiarbeidet og politirollen som kommer til uttrykk i disse fortellingene. Det at politiet kommer hjem til folk uten at det foreligger noen konkret foranledning som påkaller politiets handlingsplikt, ligger tydelig innenfor det personorienterte forebyggende politiarbeidet (Myhre Lie 2011). Politiets budskap til de involverte i slike tilfeller har et typisk folkelig preg, hvor det appelleres til allmenn fornuft og moral. I tillegg vil politiet gjerne være konkrete og løsningsorienterte på slike oppdrag, der det ikke gjøres noe forsøk på å forstå de dypere motivene bak den destruktive atferden. Her vil andre aktører opplagt ha mer å bidra med enn politiet. Det ligger dessuten alltid et makt- og tvangsaspekt bak slike politioppdrag. Når politiet forsøker å snakke folk til rette, finnes det et ris bak speilet. Frivillighet er et grensetilfelle når politiet er til stede. Det er som tidligere påpekt, godt kjent blant folk at politiet har rett og plikt til å bruke fysisk tvangsmakt. Når politiet i utgangspunktet ikke har klare hjemler for å bruke makt på hjemmesøk, og besøket er basert på frivillighet, vil mange likevel forbinde politiet med kapasiteten til å tvinge sin vilje igjennom.

Politiet høster imidlertid ikke bare anerkjennelse i fortellingene fra medarbeideren i Vern for eldre. I en annen historie berettes det om en eldre kvinne som har opplevd et politiarbeid som neppe tåler dagslyset like godt som de foregående fortellingene:

Nå har jeg en dame som har vært utsatt for vold i 30 år. Hun er veldig prega... Vi har samtaler hver 14. dag – da forteller hun om alle de gangene hun har ringt til politiet og at hun ikke har fått hjelp – at de ikke har brydd seg for at hun sjøl har vært sånn alkoholisert.

Denne kvinnen har etter sigende gitt opp å ringe politiet, hun føler at hun ikke får noe hjelp, og hun opplever etter det jeg forstår, at politiet ser på henne som mindreverdig. Her har vi for øvrig med et velkjent politiarbeid å gjøre. Det er gjennom mange studier (se Aas 2009) vist at politiet skiller mellom ofre for vold i nære relasjoner. Det er særlig de ideelle ofrene¹⁷ som politiet mobiliserer sitt engasjement for – ofre som fremstår som uskyldige, maktesløse, samarbeidsvillige og takknemlige. Hvis du som voldsutsatt derimot fremtrer som alkoholisert, lite samarbeidsvillig, kranglete, kravstor, gjenganger, usympatisk, utydelig med mer, kan politiet lett miste interessen for dine behov.

Politiet som samtalepartner

En politietterforsker forteller om en eldre kvinne som tok kontakt med henne fordi hun ble plaget av sin voksne sønn som slet både med rusproblemer og psykiske lidelser. Sønnen hadde full tilgang til morens nettbank, tok opp lån i hennes navn, stjal ting fra henne etc. Sønnen var datakyndig, noe hans eldre mor ikke kunne sies å være. Sønnen tok kort og godt kontroll over morens økonomi. Moren var glad i sønnen sin, og ville absolutt ikke anmelde

17 Nils Christie konstruerte i 1986 idealtypen «The Ideal Victim», og det ideelle offer har ifølge Christie fem ulike kjennetegn. For å være et rent idealoffer bør følgende kriterier være oppfylt: Offeret bør være svak og forsvarsløs, ute i et respektabelt ærend, befinne seg på et sted som ikke representerer noen fare, gjerningsmannen bør være stor og «ond», og det bør ikke finnes noen relasjon mellom offer og gjerningsmann (Christie 1986, s. 19). Det optimale idealofferet blir for eksempel den lille, gamle damen som er på vei til å besøke sin syke søster på lyse formiddagen og plutselig blir overfalt og ranet av en stor og sterk mann. Det ideelle offer blir for Christie en person eller en kategori mennesker som får en fullstendig offerstatus i vår kultur. Ingen vil legge noen bebreidelser på offeret for den begåtte ugjerningen. I tenkningen om idealofre bør vi tenke i grader, der utsatte fremtrer som mer eller mindre ideelle for hjelpeaktene.

han. Hun mente at han i stedet trengte hjelp. Politietterforskeren fortalte henne at uten en anmeldelse var det lite hun kunne gjøre, fordi bestemmelsen om offentlig påtale ikke er knyttet til tyveri (dvs. at politiet kan reise straffesak uavhengig av en anmeldelse fra offeret). Hun var derfor avhengig av en anmeldelse fra kvinnen. Dessuten var en anmeldelse nødvendig for å kunne søke erstatning. Den eldre kvinnen gråt, for hun ville absolutt ikke anmelde han. Kvinnen kom likevel gjentatte ganger tilbake til etterforskeren for å snakke om sine problemer med sønnen. Hun gav uttrykk for at det var godt å ha noen å snakke med, og at hun var veldig fornøyd med politietterforskeren. Hun følte at hun ble tatt på alvor. Samtalene med kvinnen ble ikke loggført. Det var bare denne etterforskeren som den eldre kvinnen ville snakke med, og hun spurte etter politikvinnen når hun ikke var på jobb.

Kommunen satte for øvrig som et krav at kvinnen skulle utstyres med voldsalarm i et forsøk på å sette grenser for sønnen. Sønnen ble også vurdert som truende, og det ble uttrykt bekymring for hennes sikkerhet. Politietterforskeren utstyrte kvinnen med alarm, noe hun imidlertid ikke ville ha. Hun brukte den heller ikke. Ivaretagelse av kvinnens trygghet og sikkerhet var viktige hensyn for politiet, og det ble brukt mange timer på henne selv om det ikke forelå noen anmeldelse. En av de ansatte i Vern for eldre kan i den forbindelse bekrefte hvor ressurskrevende rollen som samtalepartner kan være:

Det er vel derfor vi også har jobbet så lenge i noen saker – for at veldig mye av det går på å være en aktiv lyttende part i en vanskelig situasjon – kommer og blir litt sånn container for det vanskelige – og så går den eldre tilbake og klarer å holde ut litt lenger.

Bidraget politiet gjorde for den eldre kvinnen lå først og fremst i samtalen med henne. Hun ønsket ingen av de konkrete og formaliserte politivirkemidlene, bare en å kunne snakke med. Det er interessant å merke seg at politikvinnen uttrykker at det var lite hun kunne gjøre for den eldre, og refererer da til fraværet av anmeldelse. En anmeldelse representerer det «ordentlige» politiarbeidet, og det er tydelig at politikvinnen reduserer verdien av sitt bidrag for kvinnen – det å være en samtalepartner i en vanskelig tid. Samtaler med mennesker i krisesituasjoner er en hyppig og tilbakevendende politioppgave til tross for at mange i politiet ikke helt ser på dette som politi-

arbeid. Det er godt dokumentert at mye av polititjenesten går med til oppgaver som politiutøvere selv ikke definerer som ordentlig politiarbeid, nettopp på grunn av den brede kontaktflaten politiet har med publikum, og den enorme spennvidden i praksisfeltet for politiarbeid (Aas 2009).

Politiets samtaler med folk i krisesituasjoner har imidlertid et potensial til å representere en stor verdi for voldsutsatte – både for eldre og yngre. Det er dessverre godt dokumentert i tidligere studier av politiets håndtering av familievoldssaker at politiet til tider kommuniserer med voldsutsatte på en lite tilfredsstillende måte. I for eksempel Yngvil Grøvdals studier av voldsutsatte kvinners møte med politiet dokumenteres det en rekke negative opplevelser med politiet, som først og fremst handlet om opplevelsen av politiets manglende interesse for deres situasjon. Noen av kvinnene fortalte riktignok om positive møter med politiet, mens andre opplevde møtene som både vanskelige og konfronterende. Enkelte møter beskrives nærmest som overgrep. Et svært interessant funn i Grøvdals studie er mangelen på reell kommunikasjon mellom politiet og de voldsutsatte (Grøvdal 2012). Mye av det Grøvdal finner, dokumenteres også i mitt eget studium av voldsutsattes erfaringer med politiet (Aas 2014). Også her har de voldsutsatte svært varierende erfaringer med politiets måte å kommunisere på, og flere av kvinnene kan fortelle om følelsen av at politiet verken forstod eller helt forholdt seg til deres vanskelige situasjon. I disse tilfellene følte kvinnene at deres sammensatte og komplekse livssituasjon ble redusert til spørsmål om detaljer og fakta knyttet til fysiske overgrep, noe som var mindre betydningsfullt for de utsatte.

Betydningen av å møte mennesker i profesjonelle kontekster på en god og riktig måte har vist seg tydelig i mange sammenhenger. I Arne Skodvins gjennomgang av internasjonale viktimologiske studier trekkes konklusjonen slik når det gjelder politiarbeidet: «Det avgjørende for tilfredsheten med politiet synes å være *kontakten*, og ikke effektiviteten med hensyn til *oppklaring* (...). Ofre ønsker først og fremst en følelsesmessig støtte fra politiet» (Skodvin 2000, s. 44). Tilsvarende viste seg i en studie av sosialarbeideres møte med sine klienter, der klientene først og fremst la vekt på å bli trodd, forstått, tatt på alvor og bli møtt som et medmenneske (Røkenes & Hanssen 2002, s. 16). Fra

legeyrket har det vist seg at dårlig kommunikasjon mellom lege og pasient er det største hinderet for behandling av alvorlig depresjon. Forskningen på psykoterapi dokumenterer at det mest verdifulle i behandlingen, sett fra den hjelpetrengendes side, er psykologens evne til innlevelse og empati – viktigere enn hvilke teknikker som brukes. Et samlet trekk ved undersøkelser av hjelpetrengende og deres møte med profesjonelle hjelpere er at det viktigste er å bli møtt som et medmenneske (Røkenes & Hanssen 2002, s. 8, s. 17, s. 21).

Politipresten i Oslo, Erik Stabrun, gir i sin artikkel «Tydelig og var» (Stabrun 2012) et interessant bidrag i denne sammenhengen. Han har riktignok tatt utgangspunkt i sine erfaringer i å formidle dødsbudskap til pårørende, noe som representerer en ytterst krevende politioppgave, men artikkelen har overføringsverdi i forhold til politiets møte med folk i svært vanskelige livssituasjoner for øvrig. Tittelen på denne artikkelen, «Tydelig og var», oppsummerer mye av Stabruns budskap: Politirollen krever at du ofte må være «tydelig og klar» overfor publikum, men overfor folk i kriser bør politiet i stedet være tydelig og *var*. Varheten handler om nødvendigheten av å være omsorgsfull, empatisk og tilstedeværende.

Røkenes og Hanssen advarer hjelperen mot å bli for handlingsorientert. Selvfølgelig skal legen, psykologen, sykepleieren, læreren og politibetjenten være handlings- og løsningsorientert, men et for sterkt fokus på konkrete løsninger kan føre til en objektivering av den andre der løsningene blir på den profesjonelles premisser og ikke på brukerens. Selvbestemmelse og kontroll over løsninger som angår en selv, er grunnleggende både for livskvalitet, helse og muligheter for positiv utvikling. I den forbindelse viste en undersøkelse fra en institusjon for eldre at når de eldre fikk økt selvbestemmelse over sitt eget dagligliv, ble det rapportert om mindre medisinbruk og økt velvære (Røkenes & Hanssen 2002, s. 8). Det skiller videre mellom en «regelfokusering» og en «klientorientering» i profesjonelles møte med brukere. Den førstnevnte preges av avstand, grensesetting og resultatorientering, mens den andre tilnærmingen handler om å støtte, lytte og skape rom for en god og rolig atmosfære (Røkenes & Hanssen 2002, s. 8, s. 17). Det er for øvrig godt dokumentert at politiarbeidet i familievoldssakene styres mer av en regelfokusering enn av klientorienterte

ring, og derved med et uutnyttet potensial for tilfredse brukere som kan oppleve møtet med politiet som et løft i en vanskelig tid (se Aas 2014; Grøvdal 2012; Hoyle 1998).

Det kan ligge flere verdier i samtalen i tillegg til at utsatte føler seg ivaretatt og forstått. Den gode samtalen kan også bidra til at en må forholde seg til sine egne tanker og problemer på en annen og mer aktiv måte enn når man er overlatt til seg selv. «Å snakke er å tenke» – sier Helge Svare, og legger til:

«I en god dialog skjer det selvsagt også noe mer enn det at man får tenke høyt gjennom talen. Vi blir utfordret på det vi sier. Vi blir kanskje bedt om å svare på spørsmål, eller klargjøre noe som er utydelig. Og de andres innspill kan anspore vår egen tenkning gjennom å provosere, utfylle det vi selv tenker, vekke assosiasjoner eller ved at noen sier noe vi hittil ikke har tenkt» (Svare 2008, s. 33).

Dermed kan samtalen også ha forebyggende virkninger, ved at den utsatte i større grad kan identifisere sine egne grenser. Samtalen på sitt beste kan bidra til å klargjøre noen valg og prioriteringer på den utsattes egne premisser. Veien ut av en voldelig relasjon går ofte igjennom en lengre og kronglete prosess. En av de ansatte i Vern for eldre er kritisk til vår tidsånd der de raske og konkrete løsningene råder – *kvikk fix*, som hun selv sier. Hun ser en prosessuell utvikling i frigjøringen fra destruktive relasjoner slik:

Kanskje nettopp det at du har en prosess som går – og så skjer det noe – altså at hjelpene kan være med på å åpne – så det blir ikke bare en sirkel som går i ring, det er jo spiraler her – det skjer jo noe. Det er viktig i første omgang i hvert fall, så kommer kanskje konkrete og praktiske løsninger – hvor skal jeg bo? – hva skal jeg leve av?...

De konkrete og håndfaste løsningene som valg av bosted osv. bør ikke komme først i samtalen, de kan i stedet tjene som målet for dialogen. Hennes erfaring med utsatte eldre er med hennes egne ord at – *det er nettopp de pågående samtalen som kan bidra til en endring – som ikke nødvendigvis er noe dyptgående, terapeutisk*. Verken Vern for eldre eller politiet har forutsetninger eller kompetanse til å gjennomføre terapeutiske samtaler, men de kan likevel bidra til en bevisstgjøring. En annen av de ansatte i Vern for eldre resonnerer slik:

Det med vold gjør jo at du mister din sensitivitet for din egen sikkerhet – der trenger du ofte noen samtaler – nettopp for å si: men dette er jo farlig – altså sånn er det ingen som skal ha det.

I tillegg har hun brukt tid i samtalene på å bevisstgjøre den eldre på at det faktisk er vold og overgrep som det fortelles om. Mange utsatte eldre har ikke brukt slike ord på sine opplevelser.

Politiet som veileder

En ansatt i Vern for eldre etterspør økt bevissthet i hjelpeapparatet for overgrepssutsatte eldre med disse ordene:

Og det er der vi tenker at de oppgavene som vi må ha, er jo å få hjelpeapparatet, politiet og psykiatrien – alle til å tenke – ikke bare nedover på barna, men også oppover – må tenke begge veier på alle generasjoner.

Hun gir samtidig et eksempel på manglende kommunikasjon mellom hjelpeaktørene med denne fortellingen:

De (voksne barna) kommer nyutskrevne fra sykehuset (psykiatrisk sykehus) – så sender de dem hjem til gamle foreldre uten at de i det hele tatt er spurt. Skal bare bo der en liten stund, så innlosjerer de seg ett år og to – og lager et forferdelig spetakkel, de deler leiligheten, så jager de mor ut.

Hun legger til at hun har hørt om mange tilfeller hvor det voksne barnet tar kontroll over tv-ledningen slik at foreldrene er forhindret fra å se på tv. Jeg spør henne videre: *Hva gjør du da?* VFE: *Nei, hva jeg gjør da – jeg prøver å motivere folk til besøksforbud – jeg prøver å motivere dem til å ha alarm... ja, det er jo politiet – det vi bruker politiet til da, er jo rådgiving.* Hun tar med seg utsatte eldre til politiet for å få råd og veiledning, og hun utdyper: *Det er det vi har brukt politiet til – å gå og drøfte saken. Den døren var det (navn på politibetjent) som åpnet for oss. At det ikke var så farlig å gå til politiet.* Jeg innvender at politiet er pliktig til å skrive en anmeldelse når de har grunn til å tro at noen lider under vold i nære relasjoner, til tross for at det ofte er i strid med de voldsut-sattes interesser. Hun svarer at politiet informerte om dette på forhånd – at de er pliktige til å anmelde – *og det betyr at de kan si det de syns de trenger å si. Som er innenfor grensen for det som...* Hun legger til: *Det er ikke så mye drama-*

tiske voldssaker som vi kommer borti. Sakene er langsomme – saker som varer over mange år. Jeg tar opp denne problemstillingen med en av politispecialistene i intervjumaterialet som praktiserer veiledning av overgrepssatte eldre. Denne politikvinnen vil først presisere en vesentlig forskjell mellom «rådgiving» og «veiledning» med følgende nokså kontante kommentar:

Jeg rådgir aldri – jeg veileder – og det er faktisk en ganske vesentlig forskjell – at jeg må overlate valgene til dem – Altså det jeg gjør i løpet av en veiledningssamtale – det er jo å si noe om hvilke tilbud som finnes hos politiet – ikke minst adgangen til bistandsadvokat er jo viktig – den forhåndskonfereringen og realitetsorienteringen som en advokat kan gi.

Når det skilles mellom rådgiving og veiledning, markeres det samtidig en grense hvor hun ikke ønsker å pådytte noen sine forslag til løsninger. Jeg viser videre til dilemmaet i at politiet er pliktige til å anmelde når de får kjennskap til familievold, mens den eldre kanskje bare er ute etter veiledning. Politietterforskeren viser til sin måte å løse dette på slik:

Det er jeg som styrer samtalen – de kommer ikke til meg sånn – for det vil vi ikke ha. Den samtalen styrer jeg – og nettopp den jeg refererte til da jeg var på krisesenteret – så snakker jeg først, så redegjør jeg for en del ting – og spilleregler – så kan de velge etter at jeg har redegjort for det. For det er så uprofesjonelt å sitte der og bare ta imot – så skal de båndlegge deg i ettertid ved å si at dette må du ikke gjøre noe med... og de folka der mister du – du får aldri de til å fastholde den forklaringen – det blir aldri tatt ut en siktelse i de sakene – og da må en ikke sette seg selv i en sånn situasjon.

Det foreligger en åpenbar konflikt mellom politiets bidrag i familievoldssakene, der hensynet til å hjelpe kan komme på kollisjonskurs med hensynet til å være lovens håndhever og reagere rettslig på overgrep. Politiet har som tidligere påpekt en plikt til å bruke bestemmelsen om offentlig påtale i familievolden. Det betyr at det skal reises straffesak uavhengig av om den utsatte (fornærmede) ønsker det eller ei. Derfor gjør politiutøvere klokt i å informere voldsutsatte om det allerede i innledningen til samtalen. Det handler kort og godt om å klargjøre politirollen for de voldsutsatte. En annen av politispecialistene i materialet er mer avslappet i forhold til anmeldelsesplikten. Hun forklarer at eldre som henvender seg til politiet, er mer opptatt av å få hjelp enn straffesak, og hun sier videre:

Det er da vi må prøve å forklare dem litt det med lover og regler – det er faktisk straffbart å gjøre sånne ting – og at politiet kan gå videre med det – selv om de ikke ønsker. Man skal passe seg litt hvordan man ordlegger seg der – for det viktigste er at man faktisk får hjelpe dem, tenker jeg – ikke å skremme dem bort – fordi vi er interessert i å ha en sak. Det er ikke det som er hovedpoenget.

Jeg refererer til politiutøvere som helst ikke vil høre voldsutsatte fortelle konkret om straffbare forhold når de ikke ønsker noen straffesak. Politispesialisten har ikke særlig sans for en slik praksis fra politiet, med disse ordene:

Jeg synes jo det blir helt feil da – jeg overholder ikke helt det – det gjør jeg ikke. Jeg tenker at det viktigste er jo å få den informasjonen da – har de veldig – veldig motstand mot at det skal anmeldes – ja vel, så får vi nå la det gå da, så får vi prøve å hjelpe dem på annen måte.

Denne ytringen er også et eksempel på skjønnsrommet en del politiutøvere kan operere i, og politispesialisten i dette eksempelet er villig til å sette strafferetten og instruksjer fra påtalemyndigheten litt til side for å utøve en praksis hun finner smidig nok for de voldsutsatte. Her har vi for øvrig igjen kontakt med en av de mest relevante etiske utfordringene i politiyirket: konflikten mellom konsekvensetikken og pliktetikken. Konsekvensetikken har handlingens konsekvenser i fokus når handlingen skal bedømmes moralsk. Pliktetikken derimot vil snarere bedømme en handling etter hvor godt den samsvarer med normer og regler¹⁸.

Besøksforbudet

I 1995 ble det etablert en ny bestemmelse om besøksforbud (jf. staffeprosesslovens § 222a). Bestemmelsen skulle være skreddersydd for familievoldssaker, og det var særlig kvinnemishandling som den skulle forebygge, selv om besøksforbudet ikke er begrenset til å beskytte voldsutsatte kvinner

¹⁸ Dette skillet samsvarer også med den svenske politiforskeren Rolf Granér og hans sondring mellom det «legalistiske kontra autonome perspektiv» i politiyirket (Granér 2004). Politiutøvere som svarer til idealtypen «legalisten», erkjenner riktignok at det må brukes skjønn i politiyirket, og at man er nødt til å tolke og tilpasse reglene til varierte praktiske tilfeller. Men det skal skje i tråd med lovgiverens og politiledelsens intensjoner. I det autonome perspektivet finner vi derimot politifolk som ser på seg selv som langt mer selvstendige, der lojaliteten ligger til publikums behov, og ikke først og fremst til loven. Når det foreligger konflikt mellom publikums og lovens (myndighetenes) forventninger, må sistnevnte vike i den autonomes praksis.

(Braathen & Molstad 2001). Kortfattet handler bestemmelsen om påtalemyndighetens rett til å forby en person å oppholde seg på et bestemt sted, forfølge, oppsøke eller på annen måte ta kontakt med en annen person. Besøksforbud kan pålegges en person når man har grunn til å tro at vedkommende vil begå en straffbar handling mot en annen person. Det betyr at det må være en nærliggende og reell risiko for at en slik handling vil kunne inntruffe. Beslutningen om besøksforbud er i høy grad en skjønnsmessig vurdering der politiet tar stilling til risiko for fremtidige overgrep, forfølgelse og krenkelse av en annen persons frihet og fred. Det er ikke noe krav at det foreligger noen anmeldelse mot personen, selv om det i praksis er en anmeldelse som er foranledningen til besøksforbudet.

Den besøksforbudet retter seg mot, kan kreve at påtalemyndigheten bringer beslutningen inn for retten (Fredriksen 2013). Forbudet er tidsbestemt og kan gjelde for inntil ett år av gangen. Bestemmelsen er ment å tjene to hovedformål: på den ene siden beskytte voldsofre, og på den andre siden virke grensesettende overfor voldsutøvere (Politidirektoratet 2002). Besøksforbudet er i ettertid blitt utvidet og skjerpet. I 2001 ble strafferammen for brudd på besøksforbudet hevet slik at politiet kan pågripe og varetektsfengse en som overtrer forbudet. I 2003 ble besøksforbudet presisert slik at det er mulig å forby en person å oppholde seg i sitt eget hjem, men i slike tilfeller er vilkårene for forbudet strengere, og kan ilegges for maksimalt 3 måneder av gangen. Forbudet kan nedlegges på begjæring fra den volds- og overgrepsutsatte eller når allmenne hensyn krever det. Det betyr at politiet kan gripe inn i en relasjon med forbud mot kontakt selv om den som skal beskyttes, ikke ønsker det (Fredriksen 2013, s. 226).

En av de ansatte i Vern for eldre forklarer at eldre som blir plaget av sine voksne barn, finner det veldig vanskelig å akseptere at det legges ned et besøksforbud mot barna. Hun hevder at – *et besøksforbud får du nesten ikke foreldre til å ta. De vil ha kontakten, de vil sikre at han er trygg, at han ikke har det vanskelig, blir kasta på gata og sånne ting.* Hun forteller videre om en familie – *med voldelige og fordrukne sønner*, og en mor som led mye av den grunn. Hjemmetjenesten turte ikke å gå inn til henne, fordi de var så redde for spesielt den ene sønnen. Den eldre kvinnen fikk etter hvert bo på en insti-

tusjon, og politiet utstedte et besøksforbud i forhold til institusjonen som hun bodde på. Det betydde at kvinnen kunne gå ut og møte sønnene sine ute, for hun ville jo gjerne treffe dem. *En smart kompromissordning* – kommenterer den ansatte i VFE. Da var kvinnen i det minste trygg på institusjonen. *Det var ganske smart, det er en løsning de eldre kan akseptere på en annen måte*, kommenterer hun videre. Besøksforbudet bør være fleksibelt og tilpasset den kompleksiteten som det skal regulere. En annen ansatt i VFE tar til orde for fleksibiliteten på denne måten:

Men en ting jeg tenker i forhold til det med besøksforbud... for det er så vanskelig for dem – den der rigiditeten – at du får ikke lov å se – ta på – høre – snakke – med sønn eller datter i et halvt år. Det at man kanskje ikke har den rigide holdningen til de eldre – er du åtti år så har du kanskje ti år igjen å leve, så er det mange måneder av dem du kanskje ikke får lov til å se og snakke med sønnen eller datter...

Kollegaen skyter inn i samtalen: så er det mange som sier at nå har jeg ikke så mye igjen av livet så nå kan det være det samme. Noen har jo uttrykt det også at – jeg får vel tåle det – det jeg har igjen – av disse tingene...og da.. den uttalelsen kontra da en rigid avgjørelse – det blir et spenn.

Når jeg spør en annen VFE-ansatt om hvordan besøksforbudet virker i forhold til å forhindre overgrep mot eldre, sier hun først at det fungerer – *litt etter høyvekta på Moss*. Det er først og fremst en rigid enten-eller-praktisering av dette virkemiddelet som ikke fungerer etter hensikten. Likevel ønsker hun å fortelle en unntakshistorie om en eldre kvinne som ble mishandlet av sin sønn. Han fikk et forbud mot å kontakte moren, og moren fortalte at det var nettopp denne typen forbud som skulle til. Først nå fikk hun fred.

SARA for eldre?

Politiets risikoverktøy for vold i nære relasjoner

Politiets nyetablerte risikovurderinger i arbeidet med vold i nære relasjoner representerer den mest betydningsfulle endringen av politiets arbeid med volden i nære og familiære relasjoner siden innføringen av familievolds-koordinator-ordningen i 2002. Systematiske risikovurderinger, og ikke minst hvordan politiet følger opp disse med forebyggende tiltak (såkalt risi-

kohåndtering), har etablert seg som et viktig tillegg til den strafferettslige kursen. SARA (som er et akronym for Spousal Assault Risk Assessment Guide), handler om risikovurderinger for gjentakende partnervold (Kropp mfl. 1999). Dette verktøyet ble opprinnelig utviklet i Canada, særlig for bruk av politiet og rettsvesenet. I 2011 ble det laget en norsk versjon av SARA-modellen (Nøttestad & Lynum 2011). I tråd med Stortingsmelding 15 om «Forebygging og bekjempelse av vold i nære relasjoner» (Justis og Beredskapsdepartement 2012) skal alle politidistriktene i landet implementere SARA i sitt daglige familievoldsarbeid (Politirektoratet 2014).

I den norske modellen opereres det med 15 risikofaktorer som først og fremst retter seg mot voldsutøverens tidligere vold mot partneren, hans holdninger til vold og aspekter ved hans sosiale og mentale funksjonsevne. Hans relasjonelle problemer og problemer på arbeidsmarkedet / økonomiske problemer skal også kartlegges. Det samme gjelder eventuelle rusproblemer. Rusavhengighet kan være en betydningsfull delårsak til gjentakende mishandling (Nøttestad & Lynum 2011). Sårbarhetsfaktorer hos den voldsutsatte blir også vurdert, og disse dreier seg først og fremst om i hvilken grad hun viser inkonsekvent atferd overfor voldsutøveren. Spiller hun på lag med gjerningsmannen i å bagatellisere det som har skjedd? Forsøker hun å normalisere situasjonen? Voldsutsatte for denne type vold klandrer ofte seg selv for overgrepene, og oppfatter voldshandlingene som delvis berettigede. Dette kan bidra til å holde liv i en destruktiv relasjon. Videre kan den voldsutsattes frykt medføre økt hjelpeløshet og dermed vanskeliggjøre brudd. Et neste faresignal er utsattes manglende kunnskap om sine rettigheter, samt mulighet eller motivasjon til å søke profesjonell hjelp (som lege, politi og kriesesenter). Et samliv i isolasjon fra familie og venner øker barrieren for å søke bistand. Økonomiske ressurser er det også relevant å vurdere. Svak økonomi kan bidra til at en ikke våger å tre ut av den destruktive relasjonen, av frykt for ikke å kunne forsørge seg selv og barna sine. Ofrenes «personlige hindringer» skal også registreres, som mulige psykiske problemer og rusmisbruk (Nøttestad & Lynum 2011, s. 32–36).

Risikofaktorene kartlegges både av politipatruljene og politietterforskerne gjennom samtaler med voldsutsatte, og de kodes deretter i en trefelts tabell

etter grad av sikkerhet rundt hver og en risikofaktor. Det bør imidlertid nevnes at spørsmålet om forutsigelse av enkeltindividers handlinger er vitenskapelig kontroversielt. En rigid og slavisk tolkning av risikofaktorene, hvor en nøyer seg med å summere opp tallverdier i risikoanalysen, kan bære galt av sted (Kropp mfl. 1999, s. 31). Derfor er det oppført «andre forhold» og «andre overveielser» i guiden, hvor rommet for fleksibilitet og mangfoldig tolkning av farlighet ivaretas (Nøttestad & Lynum 2011, s. 31, 37).

Praktisering av SARA i politiet

De som innlemmes i programmet etter risikovurderingene, blir fulgt opp av SARA-kontaktene i politiet med forebyggende og hjelpende tiltak. SARA-kontaktene er politiansatte, og det varierer hvor mye av deres stilling som øremerkes til SARA-arbeid. I for eksempel Oslo finnes det flere SARA-kontakter på hver enkelt politistasjon som er fritatt for alt annet politiarbeid. I mindre politidistrikt med langt færre innbyggere og familievoldssaker vil en SARA-kontakt naturlig nok ha flere andre oppgaver. Enkelte av familievoldskoordinatorene har påtatt seg SARA-arbeidet.

De forebyggende tiltakene i programmet dreier seg i hovedsak om tre ulike tilnæringer: hjemmebesøk, motivasjonssamtaler og tverrfaglig samarbeid. Hjemmebesøk foretas av politipatruljene, gjerne noen dager etter utrykningen til en bestemt adresse. Slike hjemmebesøk skal se etter at ingen på adressen lider nød. Besøket er ment å virke både trygghetsskapende for voldsutsatte og grensesettende for trusselutøvere. I tillegg kan politiet kontrollere om flere overgrep er utført siden sist politiet var der som følge av akuttstusjonen.

Motivasjonssamtalene står sentralt i SARA-programmet, og dette er samtaler som foregår i en mer uformell og personlig kontekst enn i avhørsstusjonen. SARA-arbeidet gjennomføres først og fremst i et forebyggende spor, ikke i det strafferettslige. Gangen og rekkefølgen i politiarbeidet blir da at de strafferettslige forholdene avdekkes først hos en etterforsker, så fortsetter samtalen i SARA-spolet senere. Om saken skulle henlegges rent strafferettslig kan likevel arbeidet fortsette i SARA-spolet. Motivasjonssamtalene føres både med utsatte og utøvere (dog adskilt) – og har som hovedformål å

hjelpe partene, i motsetning til politiavhørene, som følger sin primære logikk i å avdekke faktiske forhold om hva som har skjedd av straffbare handlinger. Mye av motivasjonssamtalen handler om å identifisere hjelpebehov og motivere partene til å motta hjelp. Da blir det også nødvendig å avdekke de involvertes livssituasjon så godt som mulig. En av SARA-kontaktene i materialet, som også har lengre fartstid som etterforsker, trekker et tydelig skille mellom samtalene i etterforskningsfasen og SARA-fasen. Hennes utgangspunkt lyder slik:

Hvis vi skal ha en motivasjonssamtale, så må vi ha fokus på å forklare hva vi nå skal gjøre – nå glemmer vi straffesaken. Nå skal vi snakke om ting som jeg har funnet i saken som er veldig interessante – hvordan vi kan hjelpe deg videre med – altså motivere dem til å ta imot hjelp.

Etterforskningen er til syvende og sist rettet mot å straffe, motivasjonssamtalens bærende ide er å hjelpe for å kunne forebygge nye overgrep. Dersom man skal hjelpe noen, er man også avhengig av at den som skal hjelpes, har tillit til at hjelperen vil en vel. SARA-kontakten oppsummerer behovet for tillit slik: *så den tilliten – tillit, tillit, tillit – det er det det går på – du kan ikke få noen til å være villig til å endre seg og ta imot et hjelpetilbud før du har tilliten.* Hun forklarer at da nytter det ikke med logikken fra etterforskningssporet – og sier videre: *her skal ikke vi sitte og slå i bordet (og si) det har du gjort – det vet jeg for vi har beviser... uaktuelt.* I etterforskningssporet skal siktede stå til rette for anklager, noe som ikke er nødvendig i SARA-sporet. Hun fremholder at hun kan gjøre en god jobb som hjelper uavhengig av nøyaktig kunnskap om hvem som har gjort seg skyldig i hva.

Dette grunnleggende skillet i politiets tilnærminger skaper også et tydelig uttalt behov for ikke å blande disse rollene i politiarbeidet. Rett nok er det politiansatte som både etterforsker og motiverer gjennom samtaler, men det bør ikke være én og samme person. SARA-kontakten kan ikke bare ta av seg «SARA-hatten» og plutselig ikle seg «etterforskningshatten». I den forbindelse dukker et viktig spørsmål opp: Hva gjøres hvis det fremkommer nye opplysninger i motivasjonssamtalen som er høyst relevante for etterforskningen? – for eksempel at det dukker opp informasjon om grovere overgrep som ikke kom frem i politiavhøret, eller opplysninger om en ny overgriper

som ikke ble inkludert i straffesaken. Da kan ikke SARA-kontakten avskilte seg som politi, men heller ikke gå inn i etterforskningsrollen. Løsningen kan da bli å sende den voldsutsatte tilbake til etterforskningen. Samtidig vil et slikt scenario berøre tillitsspørsmålet. Hvis motivasjonssamtalen blir såpass fortrolig at den innbyr til å fortelle om noe du ikke har ønsket å fortelle om i politiavhøret, kan tilliten til SARA-kontakten fort svekkes. Her ligger det et åpenbart dilemma i SARA-arbeidet.

Politiets hjelp til involverte i familievolden representerer i og for seg ikke noe nytt i politiarbeidet. Det som er nytt, er hvor systematisert denne hjelpen blir i SARA-programmet, og kanskje også politiets uttalte målsetning om å bistå voldsutøveren i tillegg. I samtale med flere av SARA-kontaktene erkjennes det en tydelig maktesløshet over at det er et svakt utbygget hjelpeapparat for voldsutøvere. En av dem reiser spørsmålet: *Hvem kan gjøre noe med trusselutøveren?* – og legger til: *vi har hatt et enormt fokus på trusselutatte – det skal vi fortsatt ha, men det er lite fokus på trusselutøveren.* Det etterlyses her en helhetstenkning i det voldsforebyggende arbeidet på denne måten: *Det hjelper jo ikke at vi skal sette en masse tiltak i forhold til fornærma – hvis utøveren fortsetter på samme måte.* Hvilke hjelpemuligheter finner politiet for voldsutøvere? En annen politikvinne i intervjumaterialet fant ikke frem uten å måtte gå på akkord med politirollen, og kanskje også yrkesetikken når hun forteller om et eldre ektepar på denne måten:

Et godt eksempel på det, når det gjelder vold mellom eldre – det var ekteparet i (stedsnavn) der fastlegen hadde tatt grep – i forhold til fornærma – for hun var slått og banka så voldsomt... Så fikk vi henne inn på (behandlingssted) – så kom anmeldelsen – fra lensmannskontoret. Det var en forferdelig stygg historie, og det var helt åpenbart at vi måtte foreta oss noe i forhold til han. Trusselutøver eller gjerningsmann – han var også en syk mann – han hadde en sykdom som tilsa at han måtte ha hjemmesykepleie, men han var en fysisk sterk mann. Vi bestemte oss for at han skulle få besøksforbud i eget hjem, men han var jo ikke kapabel til å klare seg sjøl. Da husker jeg at jeg ringte til det (navn på et kontor) om de hadde sykehjemsplass – og fikk beskjed om, som de alltid gir beskjed om at – nei det var så mange – det var andre som står i køen som han – det går ikke. Da husker jeg at jeg måtte si til henne at det er greit, i morgen klokken sånn og sånn, da kommer vi og pakker han ut av huset – men vi har passet på å varsle (navn på lokalavis) – og da ordna det seg. Så langt inne sitter det... – du ringer rundt – og det er jo det som er så slitsomt for oss – at vi da skal holde på å be og

tryggle – skal vi gjøre det som alle andre (burde ha gjort)... da sitter vi med en trusselfvurdering som sier at her er det stor fare for fremtidig vold. Så kan vi ikke være sikre på at de agerer på den type melding.

Sentralt i SARA-arbeidet står kartleggingen av alle relevante hjelpeinstanser både for voldsutøvere og voldsutsatte, og opprettelse av kontakt med disse instansene for å oppnå et hjelpetilbud. Her viser det seg at flere av SARA-kontaktene i intervjumaterialet strekker seg langt. Et eksempel på det kan være politikvinnen som hentet en mann som var ferdigsonet fra varetektsfengsling for vold mot sine familiemedlemmer. Hun forteller selv:

Så var jeg og (og navn på kollegaen) der nede og bare plukket han opp – på fengselet – så kjørte vi han rett hit. Så satt det to stykker fra barnevernet klare – bare fortalte han på en måte hva som gjaldt fremover – det var ikke ønskelig at han skulle ha noe samvær med barna uten tilsyn... Han hadde ikke noe sted å bo – han var fra (navn på land). Han kunne ikke fortelle noen om hvorfor han ikke kunne bo hjemme. Barnevernet holdt på med en annen akutt plassering den dagen og var veldig opptatt – så sa jeg greit – da kan jo jeg ta med meg han på NAV – og da hadde jeg ringt, snakka med saksbehandler der oppe. Da tar jeg på en måte hans parti – fordi jeg sier at her er det faktisk risiko – eller han må ha et sted å bo – jeg har vurdert det sånn at det er en høyrisiko for vold hjemme – selv om han mente at det ikke hadde skjedd noe, men han ville jeg skulle være med.

Politikvinnen forteller at hun var engasjert med å følge opp denne mannen hele arbeidsdagen, med det resultatet at han fikk seg et sted å bo. I tillegg er det verd å merke seg at hun tok hans parti overfor NAV. Det kan kanskje henge sammen med at voldsutøvere gjerne fremtrer i et litt annet lys i SARA-sporet enn i det ordinære etterforskningsarbeidet. I den forbindelse forteller en annen av SARA-kontaktene om sin erfaring med voldsutøvere på denne måten:

Når du snakker med dem – ofte har de jo en ballast... vi går jo også inn på historikk – i forhold til vold. Så kommer man kanskje inn på oppvekst – så har de vært utsatt for vold selv – eller vært vitne til. Her ligger det en floke som antakeligvis vedkommende må få hjelp til. Ok, så hjelper vi dem og får en time på ATV. Da blir han hørt på den biten... superglad og tenker liksom at nei, jeg ønsker ikke at mine barn skal utsettes for det samme – da har på en måte han fått komme frem med en årsak til at han har gjort som han har gjort.

Når samtalens formål er å hjelpe fremfor å avdekke med tanke på straffesak, vil det kunne åpne seg et større rom for å snakke om en dypere bakgrunn for

de destruktive handlingene. Særlig hvis samtalen preges av gjensidig tillit. Da blir det også lettere for politiet å se mennesket bak handlingene, og utvikle en større forståelse for atferden. Det kommer tydelig frem hos politikvinnen ovenfor når hun svarer på mitt spørsmål om utfordringen med å hjelpe personer som har begått grove overgrep: *men jeg tenker at de har jo sine grunner til at de har gjort det de gjør – og de er ofte offer sjøl – og at de har sin historikk*. Voldsutøvere kan i større grad humaniseres i motivasjonssamtalene, og politiet kan gli over i nærmest en terapeutisk virksomhet. Politikvinnen skisserer i den forbindelse en mulig samtale med en voldsutøver på denne måten: Han kan for eksempel si: *Nei når vi krangler og kona er som verst – da kjenner jeg bare at det knyter seg...* Politikvinnen kan innvende: *Ja, men hvorfor?* – svaret kan lyde slik: *Ja, nei – dette opplevde jeg da jeg var liten...* Og hun legger til: *Da kan det komme frem (...) ingen som ville ha hjulpet han med det tidligere, hvis ingen hadde spurt*. Hun ser også en vesentlig motivasjon for voldsutøvere i å samtale med politiet på denne måten: Her finnes det anledning for å bli hørt og sett – og ikke bare bli fordømt.

Voksne barn/foreldre-relasjonen

Selv om mishandlingen som voksne barn og barnebarn utøver mot sine aldrende foreldre og besteforeldre, ikke er inkludert i SARA-programmet, ser flere av mine informanter i politiet at SARA-modellen passer spesielt bra for denne siden av familievolden. Denne studien har rikelig med eksempler på at det nettopp er den forebyggende og hjelpende tanken som må til for de eldre overgrepsutsatte. En familievoldskontakt i politiet resonnerer slik når det gjelder løsningene for eldre: *Det kreves SARA – det kreves den oppfølgingen i tillegg til at du har den straffesaken*. En av SARA-kontaktene etterlyser SARA-modellen når han forteller om en far på over 80 år som blir plaget av sin voksne datter. Han forteller:

Det er jo det klassiske da – det handler om en datter som er på kjøret – ikke har noe økonomi – ikke har noe plass å bo selv – går fra det ene redet til det andre – og søker da tilflukt hos far som er veldig gammel. Hun er rusmisbruker – alkohol, piller og narkotika... da skjer det veldig ofte vold, men det er ikke snakk om noe

grov vold i den forstand – det går jo på litt slag, dytting. Men det er klart – når han er såpass gammel, og hun er såpass sterk som hun er – det kan jo skje drap i sånne tilfeller. Da satt vi og risikovurderte – jeg gjorde en sånn SARA-sjekkliste på dem selv om de ikke er samboende – så gjorde jeg det av egeninteresse – og med den historien hun har, og den fysiske sikkerheten. Han er dårlig fysisk – så er sjansen for at det kan skje noe alvorlig relativt stor – selv om hun ikke har tenkt til å gjøre noen stor vold... Forskningen bak SARA handler jo om relasjoner til hverandre – i form av gift eller samboer – men den fanger jo ikke den type voldsproblematikk som vi snakker om her – og det bekymrer meg.

Det er spesielt interessant å merke seg at denne politiutøveren forteller at han av egeninteresse praktiserte SARA-sjekklisten på denne destruktive, og potensielt farlige, relasjonen mellom den aldrende faren og datteren. SARA-programmet gir han slik det nå er utformet, ingen adgang til å inkludere voksne barn/foreldre-relasjonen til tross for at denne gruppen kan profitere mye på å bli innlemmet i SARA-sporet. Når det gjelder risikovurderingene, er det all grunn til å tro at voldsutøverens psykiske problemer, involvering i annen kriminalitet, relasjon til arbeidsmarkedet, rusavhengighet med mer – og den utsattes sårbarhetsfaktorer, som er skissert nettopp, har stor relevans for eldre også. En videreutvikling av SARA-programmet bør derfor også kunne inkludere voksne barn og deres aldrende foreldre. Mye av det som gjøres av forebyggende og hjelpende tiltak i SARA-programmet, praktiseres allerede i håndteringen av utsatte eldre (som denne studien har gitt en rekke eksempler på). Da ville det være bedre for politiet å ta dem inn i programmet, slik at man i større grad kan registrere og synliggjøre sitt arbeid. I dag er forebyggende tiltak overfor eldre som plages av sitt avkom, mer opp til den enkelte politiutøvers initiativ og interesse, og ikke formulert like forpliktende som i SARA-programmet. En fare skal imidlertid påpekes: en spesialisering av hjelp og forebyggelse når det gjelder arbeidet med vold i nære relasjoner kan tenkes å frita etterforskerrollen for disse oppgavene. Det kan skje hvis alt av forebyggende hjelpearbeid skal kanaliseres til SARA-kontaktene. Da kan nettopp de som ikke kvalifiserer for SARA-programmet, stå igjen uten noen andre tiltak fra politiet enn ordinær straffesaksbehandling. Motsatt kan SARA-programmet gi større gevinster enn programmet i seg selv – hvis denne type arbeid får økt status og legitimitet i hele politiorganisasjonen.

Oppsummering og konklusjoner

Overgrep mot eldre

De eldre er i liten grad plassert på dagsordenen både i myndighetenes og politiets handlingsplaner når det gjelder overgrep generelt og familievold spesielt. En aldrende befolkning gjør imidlertid denne gruppen stadig mer aktuell å rette oppmerksomheten mot. Når man er å regne som eldre, vil aldri kunne fastslås objektivt og eksakt. Her vil vi finne store individuelle og kulturelle variasjoner. Denne studien følger i hovedsak aldersgrensen til organisasjonen Vern for eldre på 62 år. Situasjonen for utsatte eldre kan på flere måter avvike fra den yngre voksne befolkningen i opplevelsen av vold og mishandling. De eldre er spesielt sårbare tatt alder, helse og avhengighet av hjelp i betraktning. Løsrivelse og nyetablering er opplagt vanskeligere i høy alder. I tillegg utsettes eldre i større grad for overgrep fra voksne barn og barnebarn. Volds- og mishandlingsbegrepet synes å bli definert ekstra vidt når det gjelder eldre. Her er ikke bare det tradisjonelle skillet mellom fysisk og psykisk vold anvendt. Både forskningen og hjelpeorganisasjonen Vern for eldre opererer også med økonomiske overgrep og «neglect», nettopp fordi omsorgssvikt og økonomisk utnyttelse kan ramme eldre hardt. Den straffettslige avgrensningen av mishandling i form av familievoldsbestemmelsen (strl. § 219) vil imidlertid ikke like enkelt kunne forholde seg til økonomiske overgrep. Da vil bestemmelsene om for eksempel tyveri og bedrageri være mer relevante.

Omfanget av overgrep mot eldre

Omfangsstudier av vold og overgrep mot eldre er ikke begrenset til nære relasjoner, og de fleste undersøkelsene viser det samme bildet: sammenlig-

net med den yngre delen av befolkningen utsettes de eldre i liten grad for overgrep. Det er riktignok ikke utført noen nasjonal omfangsundersøkelse som bare retter seg mot eldre, men i forekomstundersøkelsen fra NKVTS for alderssegmentet 20–75 år sier bare én prosent av de eldste (mellom 65 og 75 år) seg utsatt for fysisk vold i løpet av det siste året. Tallene var til sammenligning 11–13 prosent for de yngste aldersgruppene. Statistisk sentralbyrås levekårsundersøkelser viser tilsvarende tendens. Nå skal det sies at disse undersøkelsene i liten grad fanger opp overgrepssbildet når det gjelder eldre. Det gjør derimot den britiske omfangsundersøkelsen, som bare retter seg mot eldre. Her viste det seg at 2,6 prosent av befolkningen over 66 år oppga en eller annen form for mishandling fra enten et familiemedlem, en nær venn eller omsorgsarbeider i løpet av det siste året. Her viste det seg at omsorgssvikt var det som hyppigst ble innrapportert. Omsorgssvikt havner i et slags grenseland i studier av overgrep, fordi den ikke nødvendigvis følges av noen intensjon om å skade, slik som fysisk og psykisk mishandling gjerne gjør. En overarbeidet hjemmesykepleier kan lett stå i fare for å gjøre seg til «synder» her, men da blir det også galt å fokusere på enkeltindivers handlinger. Her blir i stedet strukturelle arbeidsforhold i helsetjenestene for eldre, som for eksempel lav bemanning, vel så relevant å bringe inn som forklaring. Mye overgrep mot eldre kan derfor klassifiseres som strukturell vold.

Barrierer mot innsyn

I den generelle norske pensjonistbefolkningen er det dokumentert utbredte holdninger mot å melde fra om overgrep. Hele 70 prosent av utvalget pensjonister i NKVTS-studien mente at naboen ikke burde melde fra om overgrep. Innsyn i overgrepssrelasjoner der eldre rammes, kan by på spesielle utfordringer. Ett problem knytter seg til mange Eldres svekkede sosiale nettverk. Et annet ligger i det faktum at mange sliter med helseproblemer som like gjerne kan skyldes høy alder som mishandling, noe som kan vanskeliggjøre identifikasjon av overgrep. Løsrivelse fra overgriperen kan også fortone seg ekstra utfordrende i høy alder. Mange eldre er avhengig av sin partner som utøver destruktive handlinger – eller omvendt: det kan også

være vanskelig å forlate en som er avhengig av deg. Normen om å bli værende i ekteskapet stod utvilsomt sterkere da dagens eldre i sin tid etablerte familie. Flere har påpekt det spesielt problematiske i å fri seg fra relasjonen til sitt eget avkom. Når ens egne barn, selv når de er voksne, sliter med rusavhengighet, psykiske lidelser eller annen dysfunksjonell atferd, vil det lett kunne ramme foreldrene. Den aldrende mor eller far vil svært vanskelig kunne la være å føle skyld og ansvar for dette. Det typiske er at barnas oppførsel beskrives i helt andre begreper enn overgrep og mishandling. Et av de tydeligste funnene i denne studien er de eldres motstand mot å blande politiet inn i sin vonde familiesituasjon.

Det er særlig Vern for eldre som er innrettet for å hjelpe volds- og overgrepsutsatte eldre. I tillegg til en landsdekkende hjelpetelefon finnes det tilbud om personlig oppfølging av utsatte i Oslo, Bærum og delvis i Trondheim kommune. I VFE-sakene der oppfølging viste seg nødvendig, var det sønnen til aldrende foreldre som det hyppigst ble rapportert om.

Straffesaker på overgrep mot eldre

Anmeldte tilfeller av overgrep mot eldre i nære relasjoner gjøres enten i tråd med de tradisjonelle volds- og trussel-bestemmelsene i straffeloven, eller etter paragrafen om mishandling i nære relasjoner (jf. straffelovens § 219). Familievoldsbestemmelsen skal fange opp gjentakende og alvorlig mishandling i nære relasjoner samt kompleksiteten og helheten i mishandlingsforhold. Denne studien har forsøkt å måle omfanget av politiregistrert familievold der eldre rammes. Et utgangspunkt i den forbindelse er å identifisere de eldres andel av totalbefolkningen. Personer over 62 år utgjør ifølge Statistisk sentralbyrås befolkningsstatistikk ca. en femtedel av befolkningen (19,4 prosent pr. 01.01.2015). Denne aldersgruppens andel av politiregistrert familievold er imidlertid betydelig lavere. Av alle anmeldte familievoldssaker utgjør de eldre over 62 år bare rundt tre prosent av den totale saksmengden. Tallet er enda lavere (bare ca. to prosent) når vi studerer alder etter familievoldsbestemmelsen (strl. § 219). Nedgang i anmeldelser etter alder viser seg tydelig også for aldersgruppen 50–62 år. Den lave

andelen av eldre i politiets straffesaker på vold i nære relasjoner skyldes særlig to forhold: Den ene grunnen finner vi i offerundersøkelser som viser at eldre rent faktisk blir utsatt for mindre mishandling enn yngre aldersgrupper. Når mye kan tyde på at eldre har større barrierer mot å kontakte politiet i forbindelse med mishandling enn yngre aldersgrupper, kan det bidra til å forsterke den lave andelen av politiregistret eldrevold.

Tallene fra politiregistrene kunne også avsløre at svært mye av familievoldssakene blir henlagt (over 70 prosent av alle anmeldte saker). Henleggelsestallene er omtrent de samme når det gjelder saker der eldre er utsatt, og det forteller at det er liten grunn til å anta at straffesaker som omhandler overgrep mot eldre av nærstående, tas mindre alvorlig av politiet enn for befolkningen for øvrig. Det til tross for at et eksempel på politiets arbeid med en bestemt straffesak viste at aldersrelaterte trekk, som at fornærmede var rotete og glemsk, hadde avgjørende betydning for utfallet av saken.

Politiets forebyggende og hjelpende bidrag

I en vurdering av politiets forebyggende og hjelpende handlinger kan man trekke frem både konkrete og symbolske bidrag. Når det gjelder sistnevnte, kan politirollen på ulike måter representere grensesetting og moralsk støtte bare ved sin tilstedeværelse. Når politiet formidler budskap om rett og galt både overfor fornærmede og mistenkte, er det formelt sett statens og samfunnets syn som formidles. På den måten kan politiet vise at samfunnet er på den utsattes side. Politiet besitter en unik autoritet, som historisk sett hviler på dets monopolstatus for bruk av tvangsmakt. Denne autoriteten kan brukes som en plog i hjelpeapparatet både for utsatte og utøvere. Det hender at folk får hjelp først når politiet argumenterer for det, eller at andre hjelpeaktører bruker politiets involvering som et argument for alvor i saken og anmodning om videre hjelp.

Politiets tverrfaglige samarbeid er en hjørnestein i det politiforebyggende arbeidet. Politiet står ofte hjelpeløse i det forebyggende sporet hvis de ikke kan alliere seg med andre problemeiere. Rapporten har særlig vist til politiets samarbeid med Vern for eldre, gjennom en rekke ulike handlinger og gjø-

mål. Dette samarbeidet er gjensidig der det varierer hvem av partene som tar kontakt med hvem for å formidle, diskutere eller løse problemer. For eksempel kommer fra tid til annen politiet på hjembesøk til utsatte eldre i forsøk på å snakke den voksne sønnen eller datteren til rette, eller for å gi råd om hvordan den eldre kan beskytte seg. Det hender også at politiet tar med seg voldsutøveren, noe som kan gi et pusterom for den utsatte. Både besøksforbudet og voldsalarmen representerer de mer konkrete, håndfaste og formaliserte virkemidlene politiet rår over i det forebyggende arbeidet. I den forbindelse blir det viktig at politiet er fleksible og kan tilpasse disse virkemidlene til den Eldres behov. Det å måtte kutte all kontakt med sin destruktive datter eller sønn fremstår ikke som et reelt alternativ for mange eldre.

Det ble også vist et eksempel på at politiet kan være en samtalepartner for eldre som lider under destruktiv makt og kontroll fra sitt voksne barn. I en slik kontekst må imidlertid politiet balansere mellom motstridende hensyn – på den ene siden den Eldres behov for å formidle sine problemer uten at politiet reagerer strafferettslig, og politiets plikt til å anmelde på et selvstendig grunnlag når de forstår at de kan stå overfor en familievoldssak (jf. bestemmelsene om offentlig påtale i familievoldssaker). Det synes å være nokså ulik praksis blant politiutøvere når det gjelder hvor fort det strafferettslige sporet blir koblet inn i møte med utsatte, og her dukker samtidig yrkesetiske dilemmaer opp. Politiets nyetablerte virkemiddel i familievoldsarbeidet (SARA-spolet) har formalisert det forebyggende og hjelpende politiarbeidet, gjennom motivasjonssamtaler og varierte hjelpetiltak både overfor voldsutsatte og voldsutøvere. Dette programmet inkluderer foreløpig ikke relasjonen foreldre/voksne barn. Likevel er SARA-verktøyet særlig egnet for å hjelpe denne relasjonen i destruktive mønstre, og SARA-programmet bør kunne videreføres til å gjelde også denne delen av familievolden.

Etterord

Når denne rapporten nå rundes av, ønsker jeg å formidle at jeg fortsetter studiene av vold i nære og familiære relasjoner med et nytt prosjekt som finansieres av Justis- og beredskapsdepartementet (JBD 2014). Oppdraget handler om å evaluere straffelovens § 219 i sin helhet. I justismyndighetenes «Handlingsplan mot vold i nære relasjoner» (2014–2017) fremmes det en målsetting om at bestemmelsen om mishandling i nære relasjoner (§ 219) skal evalueres med følgende ordlyd: *Bruken av straffelovens § 219 skal evalueres. Oppdraget skal gis i tildelingsbrev til Politidirektoratet for 2014 og skal gjennomføres av Politihøgskolen (Tiltak 30)*. Evalueringen søker å besvare følgende hovedproblemstilling: I hvilken grad er det et samsvar mellom myndighetenes forventninger til straffelovens § 219 og politiets praktisering av denne bestemmelsen? Undersøkelsen skal gjennomføres bl.a. med fokus-gruppeintervjuer av politietterforskere, statsadvokater, bistandsadvokater og representanter fra domstolen.

Litteratur

- Bittner, E. (2005). Florence Nightingale in pursuit of Willie Sutton: a theory of the police. I: Newburn, Tim (red.) *Policing Key Readings*. Devon: Willian Publishing.
- Bjørge, T. (2015). *Forebygging av kriminalitet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brunborg, H. (2004). Befolkningen blir eldre. *Økonomiske analyser 5/2004*. SSB. Hentet fra: http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/oa_200405/brunborg.pdf. 07.12.2014.
- Braathen, A. K. & Molstad, S.J. (2001). *Besøksforbud – staffeprosessloven § 222a*. Skriftserie nr. 72/2001. Oslo. Institutt for kriminologi og retts sosiologi. UiO.
- Christie, N. (1986). The Ideal Victim. I: Fattah, E. A. (red.) *From Crime Policy to Victim Policy*. London. Macmillan.
- Davis, R. C. & Medina-Ariza, J. (2001). Results from an Elder Abuse Prevention Experiment in New York City. *National Institute of Justice*. U.S Department of Justice.
- Eriksson, H. (2001). Våld mot äldre kvinnor och män – en omfangsundersøking i Umeå kommun. *Brottsoffermyndigheten*.
- Fredriksen, S. (2013). *Innføring i straffeprosess*. 3. utgave. Oslo: Gyldendal.
- Gautun, H. & Bratt, C. (2014). *Bemanning og kompetanse i hjemmesykepleien og sykehjem*. Velferdsforskningsinstituttet NOVA. Rapport nr. 14/2014.
- Granér, R. (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet.
- Grøvdal, Y. (2012). *En vellykket sak? Kvinner utsatt for mishandling møter strafferettsapparatet*. Ph.d.-avhandling innlevert ved Institutt for kriminologi og retts sosiologi. UiO.
- Heiskanen, M. & Piispa, M. (1998). *Faith, hope, battering. A Survey of Men's Violence against Women in Finland*. Official Statistics of Finland. Helsinki.
- Holmberg, L. (1999). *Politiets skøn i retts sociologisk belysning*. København. Det juridiske Fakultet ved Københavns Universitet.
- Hoyle, C. (1998). *Negotiating domestic violence. Police, Criminal Justice, and victims*. Oxford: Oxford University Press.

- Hjemdal, O. K. & Juklestad, O. N. (2006). *En privatsak? Eldres oppfatning av vold og overgrep og syn på å melde fra om overgrep*. Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. Rapport nr. 1/2006.
- Hjemdal, O. K. & Thoresen, S. (2014). Vold og overgrep som voksen. I: Thoresen, Siri og Ole Kristian Hjemdal (red.) *Vold og voldtekt i Norge. En nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv*. NKVTS. Rapport 1/2014.
- Haaland, T. & Clausen, S-E. (2005). *Vold i parforhold – ulike perspektiver. Resultater fra den første landsdekkende undersøkelsen i Norge*. NIBR-rapport 2005: 3.
- Jonassen, W. & Sandmoe, A. (2012). *Overgrep mot eldre i Norge – erfaringer og løsningsstrategier*. Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. Rapport 3/2012.
- Juklestad, O. & Eriksson, E. (2004). *Äldre som brottsoffer*. I: Magnus Lindgren et al. (red.). *Utsatta och Sårbara Brottsoffer*. Jure Förlag AB.
- Juklestad, O. (2007). *Forskning og forskningsbehov på temaet vold og overgrep mot eldre*. Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Justis- og politidepartementet (2008). *Vendepunkt. Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2008 – 2011*.
- Justis- og beredskapsdepartementet (2012). *Stortingsmelding nr. 15. Forebygging og bekjempelse av vold i nære relasjoner. Det handler om å leve*.
- Justis- og beredskapsdepartementet (2014). *Et liv uten vold. Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2014–2017*.
- Kropp, P. & Randall mfl. (1999): *SARA. Bedömning av risk för framtida partnervåld*. (Svensk översättning av Henrik Belfrage og Martin Grann). Växjö. Psykiatrisk regionsvårdscentrum Landstinget Kronoberg.
- Lund, V. (1992). *Mishandlede kvinners erfaringer med politiet*. I: *Forskningsprogram om kvinnemishandling*. Rapport nr. 7. NAVF-rapport.
- Malmedal, W. (1998). *Noen må følge bedre med – om overgrep i sykehjem*. Hovedoppgave i Helsefag. Psykologisk institutt. NTNU.
- Malmedal, W., Ingebrigtsen, O. & Saveman, B. I. (2009). *Inadequate care in Norwegian nursing homes – as reported by nursing staff*. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*. 23; 231–242.
- Mouton, C. P. (2003). *Intimate Partner Violence and Health status among Older Women*. *Violence Against Women*. 9/12/1465–1477.
- Myhre Lie, E. (2015). *I forkant. Kriminalitetsforebyggende politiarbeid*. 2. utg. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- NRK (2014). «Bra at vi kaller det brudd på menneskerettighetene». Hentet fra: http://www.nrk.no/norge/_bra-at-vi-kaller-det-brudd-pa-menneskerettighetene-1.12074630. 4.des.2014.
- Nøttestad, J. Å. & Lynum, C. (2011). *Bedømming av risikoen for gjentatt partnervold (SARA: SV) Versjon 2 Brukermanual*. Norsk versjon.
- O'Keeffe, M. et al. (2007). *UK Study of abuse and neglect of older people*. Prevalence Survey Report. London. King's College.
- Oslo kommune (2010). Årsmelding 2010. Vern for eldre. Storbyavdelingen.
- Penhale, B. (2008). Older Women, Domestic Violence, and Elder Abuse: A Review of Commonalities, Differences, and Shared Approaches. *Journal of Elder Abuse & Neglect*. 15 (3–4), 163–183.
- Ploeg, J. et al. (2009). A Systematic Review of Interventions for Elder Abuse. *Journal of Elder Abuse & Neglect*. 21:187–210.
- Politidirektoratet (2002). *Politiets behandling av familievoldssaker*. Håndbok. Oslo. Politidirektoratet.
- Politidirektoratet (2008). *Politiets arbeid med vold i nære relasjoner – en veiledning fra Politidirektoratet*.
- Rennison, C. & Rand, M. (2003). Nonlethal Intimate Partner Violence Against Women. A Comparison of Three Age Cohorts. *Violence Against Women*. 9/12/1417–1428.
- Røkenes, O. H. & Hanssen P. H. (2002). *Bære eller bryte. Kommunikasjon og relasjon i arbeid med mennesker*. Fagbokforlaget. 2. utgave.
- Riksadvokaten (2008): Rundskriv nr. 3/2008. *Familievold*.
- Sandmoe, A. (2011). *Older people at risk of being abused by someone close to them*. A qualitative study of community care services in Norway and Australia. Faculty of Medicine. University of Oslo.
- Skjørten, K. (2009). Partnervold blant eldre. *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 6 (2). Oslo: Universitetsforlaget.
- Skodvin, A. (2000): Offerets møte med politiet. I: Skodvin, Arne. *Politi og publikum*. PHS forskning 2000:1.
- Statistisk sentralbyrå (2008). Levekårsundersøkelsen 2007. Utsatthet og uro for lovbrudd.
- Statistisk sentralbyrå (2015). Statistikkbanken. <http://www.ssb.no/befolkning>. Hentet 27.04. 2015.

- Stabrun, E. J. (2012): Tydelig og var – kvaliteter i formidlingen av dødsbud. I: Ligestad, Pål (red.) *Kommunikasjon og konflikthåndtering. Publikumsrettet arbeid i et politifaglig perspektiv*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Svare, H. (2008). *Den gode samtalen. Kunsten å skape dialog*. Oslo: Pax forlag A/S.
- Waddington, P. A. J. (1999). *Policing citizens*. London: UCL Press Limited.
- Wadel, C. (1991). *Feltarbeid i egen kultur. En innføring i kvalitativt orientert samfunnsforskning*. Flekkefjord. SEEK
- XinQi, D. et al. (2009). Elder self-neglect and Abuse and Mortality Risk in a Community-Dwelling Population. *Journal of American Medical Association*, 302 (5).
- Zink, T. et al. (2003). Cohort, Period, and Aging Effects: A Qualitative Study of Older Women`s Reasons for Remaining in Abusive Relationships. *Violence Against Women*. 9/12/1429–1441.
- Zink, T. et al. (2006) Older Women`s Descriptions and Understanding of Their Abusers. *Violence Against Women*. 9/12/851–865.
- Aas, G. (2009). *Politiinngrep i familiekonflikter*. En studie av ordenspolitiets arbeid med familiekonflikter/familievoldssaker i Oslo. Ph.d.-avhandling innlevert ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi. UiO.
- Aas, G. (2014). *Politiet og familievolden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Overgrep mot eldre i nære relasjoner og politiets rolle

Geir Aas

I løpet av de siste tiårene har familievold, vold i nære relasjoner, kvinnemishandling og overgrep mot barn fått mye oppmerksomhet både i mediene, i den politiske diskursen og i samfunnsforskningen. Til tross for økt interesse for vold og overgrep mot eldre i løpet av de senere årene, kan likevel denne voldsformen sies å vekke begrenset interesse blant voldsforskere. Ei heller i myndighetenes handlingsplaner er de eldre særlig fokusert. Det gjelder også i politiets egne veiledningsmanualer for sine ansatte.

Det knytter seg spesielle problemstillinger til eldre volds- og overgrepsutsatte, ikke minst for en hjelpende og grensesettende aktør som politiet. Mange eldre befinner seg i en spesielt sårbar situasjon når man krenkes av sine nærstående, særlig når overgriper er ens egne barn eller barnebarn. Her er båndene spesielt sterke. Hovedtyngden av overgrep mot eldre foregår nettopp i de nære og familiære relasjoner. Denne studien handler særlig om hvordan politiet arbeider strafferettslig med overgrep mot eldre i nære relasjoner, andelen eldre av den politiregistrerte familievolden, og ikke minst hvilke hjelpe- og forebyggende tiltak som finnes i politiarbeidet for denne gruppen voldsutsatte.